

MASSA COMMUNICATIE

V/6

1977

Inhoud nr. 6, jaargang 5, 1977

Dr. J. H. J. van den Heuvel

De omroep in een verzuilde maatschappij (p. 201)

Onderzoeksverslag (media en kindermishandeling) (p. 226)

Kroniek

Sociologen in Trento (p. 231)

Boekbesprekingen (p. 236)

Korte besprekingen (p. 238)

Ingekomen publikaties (p. 240)

Inhoudsopgave 5e jaargang (p. 241)

MASSACOMMUNICATIE

wordt uitgegeven door de

STICHTING ONDERZOEK MASSACOMMUNICATIE (SOM)

onder redactie van:

dr. E. Diemer (Amsterdam), prof. dr. G. Fauconnier (Leuven),
drs. P. M. Hendriksen (Hilversum)*, dr. H. van den Heuvel (Voorburg),
prof. dr. P. Kluyskens (Gent), prof. dr. G. van Parys (Gent)*,
drs. H. J. Smets (Nijmegen)*, dr. J. G. Stappers (Nijmegen)*,
drs. F. Wermer (Utrecht), drs. C. J. van Woerkum (Wageningen).

* leden werkkredactie

sekretariaat:

drs. H. J. Smets,
postbus 258 Nijmegen, tel. 080 - 512372

administratie en druk:

Drukkerij-Uitgeverij H. Gianotten bv
Bredaseweg 61 Tilburg, tel. 013-423036, giro 1085553
Opgave van nieuwe abonnementen en adreswijzigingen uitsluitend te
richten aan dit adres

abonnementen:

gewoon abonnement : f 36,50 (Bfrs. 515)
buitenland : f 51,—
studentenabonnement : f 22,50 (Bfrs. 315)
los nummer : f 7,50 (Bfrs. 110)

advertenties:

Over advertenties neme men contact op met het sekretariaat
prijzen: 1/1 pag.: f 250,—; 1/2 pag. f 135,—; drukspiegel 10³/₄x18³/₄ cm.
korting bij herhaalde plaatsing

DE OMROEP IN EEN VERZUILDE MAATSCHAPPIJ

INLEIDING

In een commentaar, dat in het anti-revolutionaire dagblad *De Rotterdammer* van 16 mei 1930 gepubliceerd werd, gaf hoofdredacteur Hendrik Diemer op ondubbelzinnige en enigszins triomfantelijke wijze zijn visie op de ontwikkeling van het Nederlandse omroepbestel in die tijd. Hij deed dat naar aanleiding van een belangrijke beslissing van de overheid, toen de regering op 15 mei 1930 het Zendtijdbesluit uitvaardigde en daarmee de eerste fase in het bestaan van ons omroepbestel afsloot. Dat Zendtijdbesluit, waarmee de beschikbare zendtijd over de omroeporganisaties werd verdeeld, was naar het oordeel van Diemer "voor de toekomst van den Nederlandschen omroep van buitengewoon groote beteekenis".

"Immers, daarin is de rechtsgelijkheid tusschen de omroepen van rechts en van links, tusschen den omroep met en zonder den Bijbel definitief vastgelegd.

Iedere lezer van ons blad herinnert zich nog de felheid, waarmede de Nederlandsche Christelijke Radio-Vereeniging door de bladen van links, onder aanvoering van de Telegraaf werd bestreden. Splijtzwam en Sectaristen waren woorden welke in bijna elk artikel over den omroep werden gebruikt. Evenals bij de school trachtte men het Nederlandsche volk ook in den omroep de 'neutrale algemeene' radio-programma's op te dringen.

Met kracht heeft de N.C.R.V. zich daartegen gewerd, en juist de felheid, waarmede de leiders van die actie werden bestookt, leerde aan ons volk, dat het hier ging om een zaak van principiële beteekenis, dat hier het beginsel in het gedrang kwam. Ons volk is op dit punt buitengewoon gevoelig. Vijftig jaren van schoolstrijd hebben ons geleerd, hoe nog steeds het liberalisme tracht, de vrijzinnige opvatting als de werkelijk nationale naar voren te schuiven en op den voorgrond te brengen.

Met buitengewone kracht en snelheid is de Christelijke Radio-vereeniging toen gegroeid. Het was de erfenis van de vaders in den schoolstrijd, welke deze winst aan de radiovereeniging in den schoot wierp. Overal was men doordrongen van het feit, dat radio- en schoolstrijd uit dezelfde bron voortkwamen, beiden tot oorzaak en oorsprong hadden den strijd tegen de onrechtmatige heerszucht van ons vrijzinnig volksdeel".

De eerste fase in de ontwikkeling van het Nederlandse omroepbestel, vanaf de oprichting van de omroeporganisaties tot aan het zo omstreden Zendtijdbesluit, was een periode van uiterst fervente strijd om de inrichting van dat bestel. Diemer laat in zijn commentaar enkele aspecten van die strijd, voorzien van een subjectieve en groepsgebonden kijk daarop, de revue passeren. Zijn belangrijkste conclusie - en hij trekt die met onverholten voldoening - is dat het Zendtijdbesluit rechtsgelijkheid bracht: evenveel radiozendtijd voor 'rechts', godsdienstig Nederland of, precieser gezegd, voor orthodox protestanten en katholieken die over eigen omroeporganisaties beschikten, als voor 'links', waartoe vele en uiteenlopende bevolkingsgroepen gerekend konden worden zoals liberaal-conservatieven, onkerkelijken, humanisten, vrijzinnig-democraten, communisten en sociaal-democraten, voor welke groepen slechts een tweetal omroepverenigingen beschikbaar was, de AVRO en de VARA. Diemer haalde er, om de ernst van die strijd te duiden, die tien jaar eerder - in 1920 - beslechte Schoolstrijd bij. Niet ten onrechte. De beginfase in de ontwikkeling

van ons omroepbestel werd onmiskenbaar beïnvloed door de Schoolstrijd die lange tijd haar stempel op de maatschappelijke verhoudingen had gedrukt en haar sporen - ook in Diemers commentaar - had achtergelaten.

Het algemene maatschappelijke kader van die tijd werd gekenmerkt door wat later 'verzuiling' werd genoemd. Het maatschappelijk leven speelde zich af in een veelheid van parallele, in levens- en wereldbeschouwelijke grondslag van elkaar verschillende, organisaties op schier elk terrein. De roomse 'zuil', aldus Schöffer ¹⁾, zou na 1917 de meest gesloten en gedisciplineerde blijken te zijn; de protestantse was van krachtige calvinistische structuur in een typische anti-revolutionaire en gereformeerde vorm; tenslotte de socialistische zuil die de klasse van (niet-confessionele) arbeiders omvatte.

Ofschoon deze drie minderheidsgroepen als karakteristiek gemeen hadden dat zij naar beëindiging van de discriminatie streefden, verschilden zij echter in positiebepaling. Bij katholieken en orthodox protestanten ging het om instandhouding van de eigen groep, het handhaven van de saamhorigheid en om erkenning door de dominant van het groepseigene, de culturele identiteit van de groep. Dit kwam tot uiting in het streven naar godsdienstvrijheid, naar erkenning van het recht eigen scholen te stichten, naar economische en politieke gelijkheid en in de sociale afstand die ten opzichte van de leden van de dominerende groep in acht werd genomen. De socialistische arbeidersklasse streefde er aanvankelijk naar - dat was een kwestie van verschuiving van doeleinden - de positie van de dominant zelf aan te tasten. Deze emancipatiebeweging trachtte dus niet via gelijke kansen en mogelijkheden als volwaardig lid van de samenleving aanvaard te worden, maar het sociale systeem zelf op de helling te zetten. Bij de sociaal-democraten zuchtte men in de jaren twintig en dertig de geest van dit revolutionaire elan een zekere rol blijven spelen.

Deze maatschappelijke constellatie heeft haar stempel op de omroep gedrukt, niet alleen waar het ging om de structuur van ons omroepbestel, maar ook in functioneel opzicht, het gebruik van de radio als massamedium in een verzuilde maatschappij. In dit artikel wordt de wordingsgeschiedenis van ons omroepbestel in die typische context belicht en zal tevens het daarmee verband houdende functionele karakter besproken worden. ²⁾ Maar allereerst zullen we ons meer in de aanleiding van Diemers commentaar gaan verdiepen, met name in de betekenis van het Zendtijdsbesluit voor de omroeporganisaties.

DE AVRO ONTTROOND

Duizenden mensen bevolkten zaterdagmiddag 6 september 1930 het grote Houtrust-terrein in Den Haag. Uit alle delen van ons land was de menigte, die vaak al in de vroege ochtend in vele met spandoeken getooide auto's en bussen en zelfs op de fiets en per speciaal ingezette treinen en trams vertrokken was, naar de Residentie gestroomd. Den Haag ging een protestdemonstratie beleven die in de geschiedenis van het maatschappelijk leven van ons land één van de merkwaardigste massabijeenkomsten zal blijven, zo schreef Willem Vogt, directeur van de AVRO, later bij het zilveren bestaansjubileum van deze omroep. De aanwezigen op Houtrust waren volgens hem "amateurs" in het bezoeken van massabijeenkomsten, geen beroepsdemonstranten, zouden we nu zeggen.

"De menigte bezat niet het grimmige, dat volksmassa's op demonstraties als deze gemeenlijk bezitten. Men hoorde gegrom noch het knersen der tanden en de gezichten der meetinggangers stonden niet somber. (-) De meetinggangers waren niet tezamen gestroomd om te demonstreren voor de verwezenlijking van een politieke leuze of een maatschappelijken eisch. Zij waren gekomen om te getuigen van hun aanhankelijkheid van de A.V.R.O. en van hun teleurstelling over en afkeuring van de van iedere wijsheid gespeende beslissing van Minister Reymer".³⁾

Wij zijn inmiddels aan de meest vreemdsoortige protestdemonstraties gewend en zouden op de bewering dat 'Houtrust' een van de merkwaardigste massabijeenkomsten zal blijven, dan ook wel wat kunnen afdingen. Maar in die tijd, bijna een halve eeuw geleden, was die protestdemonstratie toch een bijzondere gebeurtenis met - in tegenstelling tot wat de kroniekschrijver beweert - een onmiskenbaar politiek karakter. Wat was er namelijk aan de hand.

De minister van Waterstaat, P. J. Reymer, die ook met de zorg voor het omroepbeleid belast was, had op 15 mei 1930 een besluit uitgevaardigd waarbij de beschikbare zendtijd voor de radio-omroep over de verschillende omroeporganisaties werd verdeeld of, juister gezegd, herverdeeld. Er waren in die tijd twee (landelijke) zenders, Hilversum en Huizen, en vijf omroeporganisaties: AVRO, KRO, NCRV, VARA en VPRO. KRO en NCRV deelden de beschikbare zendtijd op de Huizer zender. De AVRO had al enkele jaren lang de beschikking over vrijwel alle zendtijd op de Hilversumse zender; alleen de zaterdagavond en een gedeelte van de zondag waren voor de VARA en de VPRO bestemd (laatstgenoemde omroep verhuisde in 1927 naar de vrijdagavond op de Huizer zender toen deze operationeel was). Minister Reymer haalde met zijn besluit een streep door deze zendtijdverdeling. AVRO, KRO, NCRV en VARA kregen elk een even groot aantal zenduren, hetgeen voor de AVRO een flinke aderslating betekende: deze omroep moest zendtijd afstaan aan VARA en VPRO. De vrijzinnig protestanten kregen van de minister 8 uur per week op Hilversum toegewezen, maar dat was meer dan hun vereniging aan programmakosten kon financieren. De VPRO volstond daarom met 6 uur, ongeveer evenveel zendtijd als vóór het Zendtijdbesluit. De VPRO had naast een financieel motief nog een principieel argument. Deze "bijzondere" omroep wilde slechts programma's van beperkte aard uitzenden, nl. religieuze en nauw daarmee verband houdende programma's, in tegenstelling tot de zich "algemeen" noemende AVRO, KRO, NCRV en VARA die zich richtten op het verzorgen van een volledig programma-aanbod. Daarom ook zag de VPRO graag een nationale omroep tot stand komen, waarin dan in het kader van de godsdienstige uitzendingen voor het vrijzinnig protestantisme een plaatsje zou worden ingeruimd. Deze opvatting liep parallel met de voorkeur in vrijzinnig protestantse kring voor de openbare school en de afkeer van confessionele politieke partijen. Uiteindelijk hebben de vrijzinnig protestanten zich door de sterk verzuilde situatie genoodzaakt gezien op enkele gebieden van het maatschappelijk leven eigen verenigingen op te richten, zoals op het terrein van het maatschappelijk werk, het jeugdwerk, het studentenleven en op dat van de omroep.⁴⁾ Terwijl in het confessionele kamp grote voldoening heerste, betekende de definitieve zendtijdverdeling voor de AVRO een extra teleurstelling. De AVRO immers had als eerste omroeporganisatie van ons land door de komst van de andere omroepen al eerder de kans om tot een nationale omroep uit te groeien,

waarin alle belangrijke geestelijke en maatschappelijke stromingen in het Nederlandse volk zich volgens deze omroep zouden kunnen vinden, sterk gereduceerd gezien. De belangrijkste stromingen beschikten over een eigen omroeporganisatie. Die omroepen hadden door het Zendtijdsbesluit officiële erkenning en door een gestage groei van hun ledenaanhang een sterke positie tegenover de AVRO gekregen. Bovendien voerde minister Reymer met het Zendtijdsbesluit tegelijk een zgn. algemeen programma in dat van politieke noch godsdienstige aard mocht zijn en dat bij toerbeurt door de AVRO en elk van de grote wat dan genoemd werden "richtingsomroepen" KRO, NCRV en VARA verzorgd zou worden. Dit betekende dat de Algemeene Vereeniging Radio-Omroep daarvoor haar belangrijkste "verkoopwapen" uit handen geslagen zag: de AVRO was er, zoals de naam al aangaf, voor iedereen omdat men zgn. neutrale programma's wenste uit te zenden, zonder voorkeur voor een of andere specifieke geestelijke of maatschappelijke richting. Het was dus niet zonder reden dat de AVRO met haar achterban de straat op ging. In plaats van een centrale positie in het omroepbestel te krijgen, werd deze omroep gerangschikt in de rij van omroeporganisaties die op grond van hun confessionele of politieke signatuur slechts een gedeelte van het Nederlandse volk, een deelbelang dus, vertegenwoordigden. De AVRO kreeg daarbij, zoals Hendrik Diemer het in diens hoofdartikel al verwoordde, het stempel van het liberale kenmerk opgedrukt.

De AVRO zag het Zendtijdsbesluit, dat haar in hoeveelheid zendtijd en karakter op één lijn stelde met de andere omroeporganisaties, als een inbreuk op haar historische groei en betekenis. De AVRO, in 1923 aarzelend als Hilversumsche Draadlooze Omroep begonnen, was de oudste omroeporganisatie van ons land. Zij was voortgekomen uit het in Nederland welig bloeiende radio-amateurisme. Aanvankelijk was de AVRO/HDO een verlengstuk van de verkoopafdeling van de Nederlandsche Seintoestellen Fabrik. Dit bedrijf produceerde navigatie-apparatuur voor de scheepvaart, zoals scheepskompassen en radiotelegrafische zend- en ontvangapparatuur. Gedwongen door de economische malaise na de Eerste Wereldoorlog zocht de Seintoestellenfabrik, sterk geïntereerd als zij was op het buitenland waar veel schepen werden opgelegd, een uitweg om haar gespecialiseerde produktiecapaciteit te behouden. Het bedrijf richtte zich op de binnenlandse afzetmarkt en ging radiotoestellen fabriceren. Maar radiotoestellen konden slechts aan de man gebracht worden als er ook programma's waren die het aanschaffen van een dergelijk toestel aantrekkelijk maakten.

De in 1923 opgerichte Hilversumsche Draadlooze Omroep groeide, na enkele jaren onder de vleugels van de Seintoestellenfabrik te hebben geëxperimenteerd, uit tot een zelfstandige omroep. Dat gebeurde onder de enthousiaste leiding van Willem Vogt (1888-1973). Vogt was marconist geweest en had een welhaast hartstochtelijke belangstelling voor de electrotechniek. Binnen korte tijd had hij, goed organisator als hij was, door een beroep te doen op de luisteraars om periodiek een vrijwillige bijdrage te storten, de HDO financieel onafhankelijk van de Seintoestellenfabrik weten te maken. De sleutel tot dat succes lag in de aard van de programma's. De uitzendingen van de NSF/HDO waren vanuit een commerciële bedoeling opgezet: alleen programma's die op

de smaak van een groot publiek waren afgestemd, konden de behoefte aan en daarmee de verkoop van radiotoestellen stimuleren. Het programma-aanbod was daarom - overigens binnen de wegens de kosten beperkte uitzendtijd - gevarieerd, zij het voornamelijk nog van verstrooiende aard. Een enkele keer werd ook een lezing uitgezonden en omdat in ons land de godsdienst een voor-aanstaande plaats innam (hoe vaak werd er niet gesproken van de christelijke grondslag van onze natie) betekende dat ook en vooral een godsdienstig programma, zij het met mate: zo nu en dan een stichtelijk woord van een priester of dominee, een bijbellezing of een kerkdienst. Op deze manier zouden, zo meende men kennelijk bij de NSF/HDO, zoveel mogelijk bevolkingsgroepen tot het nieuwe medium worden aangetrokken en zou de HDO niet met de een of andere bevolkingsgroep of godsdienstige stroming geïdentificeerd worden. De HDO meende een onafhankelijke positie in te kunnen nemen door het voeren van wat als een "neutraal" programmabeleid beschouwd werd. De HDO wilde dan ook geen enkele bevolkingsgroep bevoordelen, noch partij kiezen: iedereen moest in het programma-aanbod iets van zijn gading kunnen vinden, door de amusementsprogramma's, door de neutrale onderwerpen van de radiocauserieën en - zij het spaarzaam - door een stichtelijk woord dat het gelovige volk voldoening schenken kon en de niet-gelovige niet direkt als kwetsend zou ervaren. Daarmee demonstreerde de HDO tegelijk echter de rijke mogelijkheden die het nieuwe massamedium als middel tot informatie-overdracht en opinievorming bood.

De HDO nam overigens een comfortabele positie in de ether in. Van de Seintoestellenfabriek kreeg men gratis de beschikking over de fabriekszender in Hilversum die op grond van een zendvergunning van de minister van Waterstaat voor experimentele doeleinden, zoals het testen van zend- en ontvangapparatuur, werd gebruikt. Toen zich echter de mogelijkheid aandienende de zender tegen betaling aan bepaalde groepen en organisaties te verhuren, aarzelde de directie van de Seintoestellenfabriek geen moment de zender op deze wijze te exploiteren. De gelegenheid daartoe diende zich in de loop van 1924 aan.

VPRO: VERZUILING TEGEN WIL EN DANK

De Hilversumsche Draadlooze Omroep zag met lede ogen dat de Seintoestellenfabriek steeds meer organisaties in de gelegenheid stelde de zender een avond in de week te huren. Dat betekende een beperking van de groeimogelijkheden van de HDO, in zendtijd en in ledental. De HDO kon immers slechts zijn uitzendingen uitbreiden wanneer niet alleen zendtijd beschikbaar zou zijn, maar ook het aantal vrijwillige contribuanten, wier financiële bijdragen voor de bekostiging van de programma's nodig waren, zou groeien. De oprichting van andere omroeporganisaties betekende voor de HDO een beperking van zijn gebied van potentiële aanhangers. Daarom trachtte deze omroep zijn toekomst veilig te stellen door met de Seintoestellenfabriek een contract te sluiten waarin geregeld werd dat de resterende zendtijd op de Hilversumse zender in principe voor de HDO bestemd was en deze omroeporganisatie hierover tegen betaling van een voorkeurstarief zou kunnen beschikken. Bovendien verplichtte de NSF zich aan de regering toestemming te vragen voor de bouw van een tweede zender

die dan - naast de uren die de HDO al op Hilversum had - geheel voor de HDO zou zijn bestemd. Dit contract werd in maart 1926 gesloten, enkele dagen nadat de HDO zich in de vorm van een stichting juridisch van de Seintoestellenfabriek had losgemaakt.

Door dit contract viste een andere omroeporganisatie achter het net. Dat was de Vrijzinnig Protestantische Radio Omroep, ontstaan uit de Centrale Commissie voor het Vrijzinnig Protestantisme. De Centrale Commissie was eind 1923 opgericht met het doel tussen een aantal organisaties in vrijzinnig protestantse kring meer samenwerking tot stand te brengen. Tot secretaris van dit overleg en samenwerkingsorgaan werd mej. dr. N. A. Bruining benoemd. Nicolette Bruining werd in 1886 in Noord-Schermer geboren als dochter van de hervormd predikant dr. A. Bruining die in 1900 benoemd werd tot hoogleraar in de theologie aan de Universiteit van Amsterdam. Nicolette studeerde eveneens aan deze universiteit, promoveerde in 1916 bij haar vader in de theologie en werd godsdienstlerares aan een kweekschool in Den Haag. Later gaf zij ook onderwijs in het Hebreeuws aan Haagse gymnasia en lycea. Daarnaast stond zij 's zondags in verschillende plaatsen van ons land op de kansel. In maart 1924 werd mej. Bruining belast met het voorzitterschap van het Subcomité voor Radiozaken dat de Centrale Commissie met voortvarendheid had ingesteld met de opdracht de mogelijkheid van het uitzenden van vrijzinnig protestantse programma's te bestuderen.

Toen de Centrale Commissie dus nog maar enkele maanden bestond hield men zich in die kring al met de radio bezig. Aanvankelijk was het moderamen van plan slechts incidenteel via de HDO vrijzinnig protestantse uitzendingen te verzorgen. Zo werd op Hervormingszondag in oktober 1924 een predikatie uitgezonden en in mei 1925 werd, ook onder auspiciën van de HDO, een kerkdienst verzorgd. Toen de Centrale Commissie hierin enige regelmaat wilde brengen, wees de HDO een verzoek om de vrijzinnig protestanten periodiek in de gelegenheid te stellen een uitzending te verzorgen af. Het neutrale karakter dat deze omroep pretendeerde te hebben, liet niet toe voor een religieuze groepering een bijzondere plaats in te ruimen.

Ofschoon in vrijzinnig protestantse kring al vroeg aan de mogelijkheid van de radio gedacht werd en zelfs een speciale commissie zich daarmee bezig hield, kwam het niet direkt tot de oprichting van een omroeporganisatie. Evenmin werden in die tijd (1924/25) pogingen gedaan met de Seintoestellenfabriek een contract te sluiten voor het huren van de zender op bepaalde vaste tijden. Het huren van de Hilversumse zender zag de Centrale Commissie als een te zware financiële last. Bovendien, en deze reden moet belangrijker geacht worden, wilde men in die kring afwachten hoe de plannen voor een nationale omroep zich zouden ontwikkelen en welk besluit de overheid ten aanzien van de definitieve organisatievorm van de omroep zou nemen. In vrijzinnig protestantse kring bestond namelijk een sterk verzet tegen wat men voelde als een meedoen met het particularisme, zoals verschillende bevolkingsgroepen meenden via een eigen omroeporganisatie programma's te moeten uitzenden. Maar al spoedig beseften men in het Subcomité dat dit standpunt niet gehandhaafd kon worden, omdat het er naar uitzag dat alleen rechtspersoonlijkheid bezittende omroepverenigingen een zendmachtiging van de regering zouden

kunnen krijgen. Daarom werd het Subcomité omgezet in een vereniging, de VPRO, waarvan mej. Bruining voorzitter werd. Toen in 1927 de KRO/NCRV-zender in Huizen gereed was kon de VPRO door tussenkomst van de regering elke vrijdagavond over dit station uitzenden.

HET VERZUILDE MAATSCHAPPELIJKE PATROON

Nederland, zo heette het in die dagen, was in "hokjes" verdeeld, "verzuild" zeggen wij vandaag. Het beeld van de maatschappij werd gekenmerkt door een drietal emancipatiebewegingen, groepen die door ongelijke kansen en mogelijkheden en een ongelijkwaardige behandeling een minderheidspositie innamen en vanuit die gediscrimineerde positie streefden naar gelijkwaardigheid aan de met machtsposities beklede dominerende groep. Die groep was een kleine maatschappelijke bovenlaag:

"Het was niet meer precies dezelfde groep als die van de regenten, die in de 18e eeuw het maatschappelijk leven beheersten: de landadel was vermoedelijk minder machtig geworden, de stedelijke burgerij - vooral het gestudeerde deel van de burgerij - en de hoge ambtenaren hadden een grotere invloed gekregen. Maar in wezen is de oude Herrschaftsverhouding blijven bestaan: er is een suprematie van de stad over het platteland, van de burger tegenover de proletariër, van de grootburger tegenover de kleine neringdoende en de ambachtsman. Er is ook een suprematie in het geestelijke vlak: nog altijd is Nederland een 'protestantse natie', nog is de strijd tussen de 'rekkelijken' en de 'preciezen' een ongelijke strijd omdat de maatschappelijke bovenlaag - die ook kerkelijk veel invloed heeft - vrijzinnig is".⁵⁾

De grootste van de drie emancipatiebewegingen werd gevormd door het katholieke volk (35 à 40% van de bevolking, waarvan het merendeel in Brabant, Limburg en Twente geconcentreerd was) dat zich allereerst bewust werd van zijn religieuze identiteit na enkele eeuwen onder protestantse heerschappij te hebben geleefd en later via de eigen organisaties zijn sociale emancipatie nastreefde. Vervolgens was er de socialistische arbeidersklasse die als emancipatiebeweging gericht was op de economische, sociale en culturele verheffing van de niet-godsdienstige arbeidersbevolking. Tenslotte was er de "gereformeerde" vleugel van de orthodox protestantse bevolkingsgroep, bestaande uit - naar verhouding - veel arbeiders, boeren en lagere ambtenaren, wier levensstijl geheel van bijbels bewustzijn doortrokken was, gekenmerkt werd door religieus verzet tegen het anti-clericale liberalisme en door religieuze en sociale emancipatie der "kleine luyden".⁶⁾

DE SOCIAAL-DEMOCRATISCHE BEWEGING

In zijn dissertatie *De emancipatie van de gereformeerden* constateert Hendriks dat deze drie emancipatiebewegingen zich globaal gezien via een viertal stadia ontwikkelen: bewustwording en agitatie, organisatie en confrontatie, bereikte doeleinden en tenslotte integratie in de samenleving.⁷⁾ Aan de historische oorzaken van de verzuiling, alsmede aan het ontwikkelingsproces dat dit verschijnsel doormaakte, wordt hier voorbij gegaan. Voor ons onderwerp kunnen wij volstaan met het belichten van de fase waarin de emancipatiebewegingen

zich in de jaren twintig bevonden, dus rond het ontstaan van de omroeporganisaties.

Beginnen we met de grote massa der arbeiders die zich tot ver in de 19e eeuw zowel sociaal-economisch als cultureel in de marge van de samenleving bevond. Diepe ellende kenmerkte het arbeidersbestaan. De "werkende stand" was vrijwel verstoken van elk bezit, leefde in uiterst behoeftige omstandigheden en werd in vele gevallen overgelaten aan de bedeling. Door de heersende klasse, de gezeten, liberale burgerij, werd zij als maatschappelijk minderwaardig geminacht. In staatkundig en economisch opzicht was zij verstoken van macht en door de kerk aan haar lot overgelaten. Vanuit de kerk werden overigens de standsverschillen gesanctioneerd en waren daarbinnen evenzeer aanwezig als daarbuiten. Bovendien - Verberne wijst daar op - werd van kerkelijke zijde over het algemeen de noodzaak van sociale activiteit te laat verstaan.

"Dit verzuim kreeg te meer accent, omdat het sociaal-conservatieve element gaarne de godsdienst gebruikte, hetzij te goeder trouw, hetzij opzettelijk, om het streven naar maatschappelijke hervormingen af te weren. Hetgeen de socialistische propaganda even gaarne gebruikte om uit de prediking van de christelijke 'berusting' het samengaan van kerk en kapitaal te 'bewijzen' ". 8)

Het arbeidersleven was onmachtig de status quo te doorbreken, totdat, vooral in het laatste kwart van de 19e eeuw, groepen van proletariërs ontstonden, algemene arbeidersverenigingen, die het lot van de arbeiders trachtten te verbeteren.

De socialistische arbeidersbeweging die zich in de tachtiger jaren geleidelijk begint te ontwikkelen streefde naar omverwerping van de bestaande orde en naar opbouw van een nieuwe maatschappij, waarin de arbeiders de macht in handen zouden hebben. "In de loop van de eerste twee decennia van de 20e eeuw - vooral na de mislukte revolutiepoging van Troelstra in 1918 - wordt dit streven in feite opgegeven. Sindsdien wordt het 'ingroeien' der arbeidersbeweging de algemene ontwikkelingslijn". 9) Hendriks wijst er verder echter op, dat volgens Fr. de Jong Edz. 10) deze ontwikkeling reeds in de Eerste Wereldoorlog inzette en dat dit 'ingroeien' van de arbeidersbeweging als de belangrijkste reden van de mislukking van de revolutiepoging van Troelstra c.s. moet worden beschouwd. Schöffers is daarentegen van mening dat de sociaal-democratische organisaties pas in de dertiger jaren zich in de maatschappij begonnen in te passen. 11) Wanneer precies deze verschuiving van doeleinden zich in de sociaal-democratische arbeidersbeweging heeft voltrokken kan hier onbeantwoord blijven; voor ons doel kan veilig geconstateerd worden dat de sociaal-democratische arbeidersbeweging in de jaren twintig in ieder geval te karakteriseren is als een emancipatiebeweging waaraan revolutionaire trekken, oorspronkelijk gericht op omverwerping van de burgerlijk-kapitalistische maatschappij, niet geheel vreemd waren. In die jaren gaat, aldus Hendriks, de (socialistische) arbeidersbeweging haar derde fase in, de fase van de bereikte doeleinden. De leerplicht is dan een feit, via de Arbeiderswet is de 8-urige werkdag ingevoerd en bovendien is het algemeen kiesrecht verkregen. Dat algemeen kiesrecht werd volgens Verberne niet alleen als een eenvoudig recht, als een teken van gelijkwaardigheid gezien, maar ook als een middel tot het

verkrijgen van macht, teneinde de vurig begeerde hervormingen te kunnen doorvoeren. ¹²⁾ De socialistische arbeidersbeweging groeide in deze jaren uit tot een politieke en sociale macht: het aantal SDAP-zetels in de Tweede Kamer nam snel toe en de groepsgebondenheid, de interne sociale integratie in de richting van een (gewild) sociaal isolement, werd versterkt doordat het aantal socialistische organisaties toenam, evenals het aantal leden daarvan. Kortom, het leven van de sociaal-democraat ging zich steeds meer binnen de socialistische beweging afspelen. ¹³⁾

DE KATHOLIEKE BEVOLKING

Een sterke mate van isolement treffen we bij de katholieken aan. Ook de katholieke bevolkingsgroep had tot ver in de 19e eeuw een plaats in de marge van de samenleving, gediscrimineerd als zij werd, als tweederangs burgers beschouwd en daardoor, mede uit vrees door actieve deelname aan het culturele en geestesleven hun geloof te zullen verliezen, levend in een sociaal en cultureel isolement. Vanaf het midden van de vorige eeuw, na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853, richtte de grotere strijdbaarheid van de katholieke bevolkingsgroep zich op gelijkberechtiging en op het inhalen van de achterstand in politiek, economisch en sociaal opzicht. De ghettomentaliteit maakte plaats voor een bewust gekozen emancipatie-isolement en organisatorische machtsvorming. ¹⁴⁾ Op sociaal en politiek gebied werden de geleerden steeds hechter georganiseerd in een netwerk van eigen verenigingen. Toch speelt hier, als gevolg van de industriële revolutie die armoede, lange werktijden, zware arbeid, een onzeker bestaan en verstedelijking met slechte woon- toestanden bracht, ook nog een andere faktor een rol en dat is de vrees voor geloofsafval onder de katholieken door de aantrekkingskracht van het socialisme. Die vrees was geenszins denkbeeldig getuige bijvoorbeeld de tot 1927 sterk toenemende invloed van het socialisme in de Limburgse mijnstreek. De katholieke arbeiders en hun kinderen moesten buiten de aantrekkingskracht van het socialisme gehouden worden. "Men moet", aldus Rogier, "de grauwe misère-buurtten met hun éénkamerwoningen gekend hebben om te beseffen, hoe verlossend de rode jeugdbeweging heeft gewerkt, toen zij de kinderen uit die wijken naar de speelweiden en de zeestranden brachten, haar leerde kamperen, voetballen, korfballen en zwemmen, toen alle sport nog het prerogatief was van dames en heren". ¹⁵⁾ Niet alleen lag hier een taak voor de zielzorg maar ook en vooral op het organisatorische vlak, dat door velen als een noodzakelijke component daarvan werd gezien, moesten de katholieke arbeidersgezinnen van het socialisme en de socialistische beweging afgehouden worden.

Vanaf de eeuwwisseling, zo meent Hendriks ¹⁶⁾, kan eerst gesproken worden van pogingen de samenleving te beïnvloeden of zelfs te beheersen. In het "katholieke kamp" bruijste het in dit opzicht van initiatieven. Een goed voorbeeld van dit nieuwe elan vormt de Apogetische Vereeniging Petrus Canisius die in 1904 werd opgericht. Die oprichting geschiedde met het doel de katholieke kerk in haar wezen en streven meer bekend te maken en tegen aanvallen te verdedi-

gen door het uitgeven van geschriften, het plaatsen van artikelen in kranten en tijdschriften, het uitlenen van boeken en het verstrekken van inlichtingen. Over deze vereniging schreef Hoogveld bijna vijftig jaar geleden:

"Al duidt de naam 'apologetische' aan, dat we ons nog bij voorkeur tot het defensief voelden gedrongen, het van den beginne af geformuleerde doel wijst uit, dat we die houding te boven wilden komen. Wat niet zeggen wil, dat er een offensief op het program stond, maar dat we tot een bredere, positieve, niet polemische ontvouwing wilden komen van de kennis van katholiek geloofs- en genadeleven, om andersdenkenden 'de stad op den berg' te toonen en in eigen kring tot meer intensieven arbeid aan te sporen, die van zelf met zelf-heiliging moet beginnen".¹⁷⁾

Hoever de katholieke voormannen-priesters in hun geestdrift gingen, daarvan getuigt nog beter de oprichting in 1921 van het Geert Groote Genootschap. Toen Alfons Ariëns in 1919 de eerste aanzet tot die oprichting gaf, deed hij dit vanuit zijn kritiek op de Apologetische Vereniging Petrus Canisius. Ariëns bestreed niet de noodzaak zich op niet-katholieken en katholieke intellectuelen te richten, maar hij vond het belangrijker dat het gehele katholieke volk bereikt werd, op een hoger peil gebracht werd in zijn kennis van de godsdienst:

"Ter aanvulling van het zondagse onderricht zouden kleine, goedgeschreven, goedkope brochuren moeten bestaan, waarin niet zozeer verdedigend als wel uiteenzettend en bewijzend, punten worden behandeld, die door den vijand worden aangevallen of waarover iemand meer zou willen weten. Veel katholieke gelovigen zijn immers weinig op de hoogte met de katholieke waarheid en laten zich gemakkelijk meeslepen naar een niveau van middelmatigheid en wereldse vervlakking".¹⁸⁾

Het ging hier, aldus Dierick, primair om een binnenkerkelijke roomse godsdienstige beweging, om een nieuwe vorm van geloofsverkondiging, een nieuwe methode volgens welke de gevestigde roomse waarheid en rijkdom aan zoveel mogelijk gelovigen konden worden medegedeeld.¹⁹⁾

Een initiatief dat onmiskenbaar een veel groter bereik beoogde, namelijk over de grenzen heen van wat Ariëns het "katholieke kamp" noemde, lag in de omstreeks dezelfde tijd ontstane actie ter bekering van Nederland. Nadat Gerard Brom in 1915 hierover een artikel in het Annuarium van Petrus Canisius had geschreven, richtte deze in 1919 het Comité tot bekering van Nederland op. Hoewel, zo constateert Dierick, de bekeringsakties, zoals die met lezingen en retraites voor niet-katholieken werden gehouden, de defensief-apologetische toon steeds meer inruilden voor een rustig uiteenzettende spreektrant en in het algemeen de ondernomen initiatieven getuigden van een groeiend katholiek zelfbewustzijn en van een groeiend besef iets te bieden te hebben aan de natie, moet toch worden gezegd dat de fase van het katholiek isolement nog niet helemaal overstegen was. De openheid die ontstond was vooralsnog een openheid in apartheid. Men sprak nog uitdrukkelijk van "het roomse kamp en daarbuiten" en als er gezongen werd "roomschen dat zijn wij", dan was dat een uiting van fiere trots, maar ook een indeling van de Nederlanders in roomsen en niet-roomsen.²⁰⁾ Die zelfverzekerdheid zal niet weinig bevorderd zijn door succesvolle ontwikkelingen als de financiële gelijkstelling van het bijzonder aan het openbaar lager onderwijs, die in 1920 een einde maakte aan de Schoolstrijd, en het optreden van een coalitiekabinet dat voor het eerst door een katholiek werd geleid: het Ministerie Ruys de Beerenbrouck (1918-1925).

DE GEREFORMEERDE WERELD

Tenslotte de gereformeerden, eveneens een groep die zich merendeels in de marge van de samenleving bevond, afgescheiden van de Nederlandse Hervormde Kerk, de officiële kerk die zich hoofdzakelijk op de hogere sociale lagen oriënteerde, en gediscrimineerd waar het ging om benoemingen in leidinggevende maatschappelijke posities, in wetenschap en bestuur. De gereformeerden uit de tweede helft van de 19e eeuw behoorden overwegend tot de lagere sociale strata, zoals loonarbeiders, kleine boeren en ambachtslieden, die doorgaans in armoedige omstandigheden leefden. Ook hier werd lange tijd, tot ver in de 19e eeuw, de status quo van de gevestigde orde geaccepteerd. De kleine luyden vonden daarbij steun en troost in het geloof; hun werd bovendien gelatenheid en deemoed gepredikt en aanvaarding van ieders lot: God had eigenlijk de standen gewild, omdat deze pasten in zijn bestemmingsplan voor deze wereld. ²¹⁾ Het vasthouden aan de oude geloofsleer, de wil tot behoud van het eigen cultuurpatroon, de angst het geloof der vaders te verliezen, doet de kleine luyden terugtrekken in eigen kerken en scholen, hetgeen het isolement waarin zij al verkeerden, nog versterkte. Maar vooral na 1870 streefden zij naar beëindiging van de discriminatie, naar verbetering van hun economische omstandigheden en naar erkenning als volwaardig lid van kerk en maatschappij, kortom er ontstond een emancipatiebeweging.

Naast en in samenhang met hun streven naar emancipatie trachtten de gereformeerden ook hun waarden een centrale plaats in de samenleving te geven, waardoor hun beweging het karakter kreeg van een naar dominantie strevende minoriteit. Hendriks wijst er dan ook op, dat hun emancipatie in de eerste plaats voor de kleine luyden zelf een positief effect had, maar velen uit die bevolkingsgroep dachten ook aan doeleinden die buiten hun groep lagen, nl. de bekering van de medemens. In dit streven naar herkerstening van de samenleving stond de idee van de antithese - de uitgesproken voorkeur van de gereformeerden voor de eigen christelijke organisaties - centraal om van daaruit het maatschappelijke leven te kunnen beïnvloeden.

Tenslotte signaleert Hendriks een zekere functionele samenhang in de verschillende doeleinden. Beëindiging van de achterstelling, waarvoor het verwerven van macht en invloedrijke posities steeds meer als noodzakelijke voorwaarde wordt gezien, is van belang voor de instandhouding van de eigen groep, het eigen cultuurpatroon en de verbetering van de sociaal-economische positie. Dit alles is op zijn beurt van belang voor de herkerstening van de samenleving en is uiteindelijk direct of indirect gericht op wat dan in calvinistische geest "de ere Gods" wordt genoemd. "Daarmee worden deze activiteiten niet alleen gerechtvaardigd maar verliezen zij ook hun vrijblijvend karakter. Daarmee wordt een extra dimensie aan hun streven gegeven en wordt de betrokkenheid van de kleine luyden bij de strijd vergroot". ²²⁾

HET MEDIUM EN DE BOODSCHAP

Het was aanvankelijk een kleine kring van in de radiotelegrafie en -telefonie

geïnteresseerden, die de technische ontwikkelingen op het gebied van de draadloze transmissie van seinen niet alleen met belangstelling volgden, maar vaak ook met zelf gemaakte apparatuur die technische ontwikkelingen in de praktijk toepasten. Gaandeweg ontstond daar ook belangstelling voor het produkt van die toepassing: de inhoud van de communicatie, de boodschap, de mededeling.

"Aan den eenen kant was het zuiver technische belangstelling die hier als drijfkracht optrad en o.a. in den Haag al dadelijk een clubje deed ontstaan, aan den anderen kant was het de belangstelling voor de weerberichten, die de Eiffeltoren sedert 1911 uitzond en die in 1913 een groote uitbreiding ondergingen, welke bijv. Dr. van Gulik te Wageningen deed optreden als strijder voor het officieel toelaten van gebruik van ontvangtoestellen door particulieren".²³⁾

De radiotelegrafie en -telefonie had zich door toedoen van de radio-amateurs ontwikkeld van een verkeersmiddel (in Nederland dateert het gebruik van de draadloze telegrafie uit het jaar 1902, toen een verbinding tot stand werd gebracht tussen Hoek van Holland en het lichtschip Maas) tot een medium dat in ruimere kring de aandacht trok doordat het "mededelingen van woord- en tooninhoud" gaf - zoals dat in die tijd heette - die buiten het aanvankelijk strikt zakelijke gebruik van deze techniek lagen. In de jaren twintig kreeg ook de industrie meer belangstelling voor commerciële toepassing. Er waren in die tijd verschillende kleine bedrijven die artikelen voor de (al of niet draadloze) telegrafie en telefonie produceerden. Sommige van die technische bedrijven testten op beperkte schaal hun produkten en dit leidde dan tot het uitzenden van seinen, eerst morsetekens en later in de vorm van muziekuitzendingen.

De belangstelling van de radio-amateurs ging vooral uit naar de technische kant van de radiotelegrafie en -telefonie. Het "wonder" van de draadloze radio-ontvangst wekte aanvankelijk zoveel verbazing dat men zich pas later meer de rijke inhoudelijke mogelijkheden van de radio als massamedium ging realiseren. Ook bij de NSF/HDO zelf was geen duidelijk motief aanwezig om de radio, anders dan als publieke radiogrammofoon, op gerichte wijze te gebruiken. Juist de uitzendingen met een "boodschap", waarvan verondersteld kon worden dat daaraan behoefte bestond, zoals de (incidentele) kerkdiensten, werden op initiatief van en door anderen dan de NSF/HDO-kring verzorgd. De NSF/HDO fungeerde door het beschikbaar stellen van technische faciliteiten in die gevallen slechts als intermediair. Het initiatief om de radio doelgericht als massamedium te gebruiken kwam dan ook niet uit de direkte kring van het radio-amateurisme, maar van personen die, bekend met de ontwikkelingen op het gebied van de draadloze radiotelefonie, zich in de eerste plaats toeleegden op de praktijk van het "zenden", via het krantepapier, vanaf de kansel, via brochures: massacommunicatie met een specifieke bedoeling, waarbij het medium als drager van de "boodschap" een ondergeschikte rol vervulde. Toen zich een nieuwe technische mogelijkheid aandiende, werd er naar gestreefd die voor het beoogde doel aan te wenden.

VAN PUBLIEKE GRAMMOFOON TOT EMANCIPATIE-INSTRUMENT

In orthodox protestantse kring ontstond in de loop van 1924 op initiatief van de

journalist en burgemeesterszoon Pieter Kors Dommissie (1898-1972) uit Maassluis een eerste naar buiten gericht streven in die richting. Dommissie, die zijn journalistieke praktijkopleiding bij Hendrik Diemer had genoten, had als radio-amateur zelf een ontvangtoestel in elkaar geknutseld en ontdekte daarmee de rijke mogelijkheden tot informatie-overdracht die de radiotelefonie bood. Dommissie zag in de radio het aangewezen middel om de boodschap van het evangelie op grote schaal te verkondigen. Hendrik Algra schrijft over deze man dat hij altijd bezig was zijn zelfgemaakte toestelletje te verbeteren en de ether aftastte naar stemmen uit Engeland, Parijs en van andere zenders.

"Wat hoorde hij véél door de radio, uit alle richtingen, maar één stem ontbrak bijna geheel, die van het Evangelie. Die radio was maar een vreemde zaak. Eerst vonden degenen, die met de eerste - zakelijke uitzendingen begonnen, het maar vervelend, dat iedere onbekende méé kon luisteren, ook al had hij er 'niets mee te maken'. Het was bijna een ontdekking, dat diezelfde radio het middel kon zijn om de duizenden te bereiken, het ongekende getal, een nauwelijks te vermoeden getal. . . De jonge Dommissie zag het als zijn levensroeping: een radio, die de boodschap brengt. (-) Hij zag het: er is niet alleen een mogelijkheid om wat te zeggen. Om het voornaamste, het enige te zeggen, dat er tenslotte te zeggen valt in deze wereld".²⁴⁾

Op 10 mei 1924 plaatste hij in drie protestants christelijke dagbladen (*De Standaard*, *De Nederlander* en *De Rotterdammer*) een oproep aan "Personen, Vereenigingen, Corporatiën", die hun steun of medewerking wilden geven aan "de vorming eener Christelijke Vereeniging voor Draadlooze Telefonie en de oprichting van een Zendstation", zich met hem in verbinding te stellen. De oproep had succes. Een kleine negentig personen uit alle delen van het land reageerden. Onder de reacties bevond er zich een van de Bennekomse advocaat mr. A. van der Deur (1889-1957). De in Enkhuizen geboren landbouwerszoon Bram van der Deure was een energiek persoon die over goede relaties in de politiek beschikte (van 1931 tot 1945 was hij lid van gedeputeerde staten van Gelderland). Vooral zijn bekendheid met de anti-revolutionaire kring zou in de zo belangrijke eerste jaren in het bestaan van de christelijke omroep van grote waarde blijken te zijn.

Achter de oprichting van de NCRV zat onmiskenbaar de bedoeling om - in eigen kring - te evangeliseren. Naast de sterk gemotiveerde Dommissie waren nog andere personen, die uit dezelfde sfeer als de initiatiefnemer kwamen, bij de oprichting en de verdere ontwikkeling van deze protestants christelijke omroep betrokken: predikanten, hoofden van scholen en de secretaris van de Vereeniging voor Evangelisatie De Autozending in Nederland, een organisatie die een nieuwe vorm van straatprediking had uitgevonden door met een bestelauto, waarop een sprekersplatform was aangebracht, van plaats naar plaats te trekken. Meer nog uit de wijze waarop de NCRV funktioneerde blijkt het karakter en de bedoeling van deze omroep. In de inleiding van het eerste nummer van het *Christelijk Tijdschrift voor Radio*, het programmabladd van de NCRV, schreef voorzitter Van der Deure op 6 januari 1925:

"De N. Chr. Radio Vereeniging bedoelt niets anders te zijn dan een hulpmiddel ten dienste van onze geheele Christelijke actie in Nederland. Zij is eenigszins te vergelijken met een 'Gebouw voor Christelijke Belangen', zooals we die in sommige van onze dorpen kennen. Elken avond van de week wordt zulk een gebouw verhuurd en gebruikt. 'sMaandags aan de Jongelingsvereniging, Dinsdags aan de Zangvereniging, Woensdag aan de naaikrans. En zoo verder.(-) Wat dit gebouw nu is voor het

dorp, wil onze vereeniging zijn voor het geheele land. We wenschen aan alle Christelijke vereenigingen in Nederland de gelegenheid te geven om zich te wenden tot hare leden of tot andere personen, welke zij wenschen te bereiken. In de eerste plaats wordt hier gedacht aan de verschillende vereenigingen welke zich evangelisatiearbeid ten doel stellen. Ik zal niet uiteenzetten, welk een ruim arbeidsveld zich hier opent en hoe hier door middel van woord en zang het evangelie kan worden gebracht in kringen, waar die vereenigingen anders nooit toegang krijgen. Doch ook andere vereenigingen kunnen en zullen den zender gebruiken".²⁵⁾

De NCRV, ethergebouw voor christelijke belangen. Het gehele orthodox protestants-christelijke organisatiewezen kon van dit radio- en evangelisatiecentrum gebruik maken. De NCRV zelf zou slechts binnen dit veelkleurige tableau verschijnen wanneer, aldus Van der Deure in zijn inleiding, een avond niet door een kerkgenootschap, organisatie of vereniging bezet zou worden. Tegen het einde van 1925 verscheen een nieuwe organisatie op het omroeponeel, de Rooms-Katholieke Bond van Radio-Vereenigingen, kortweg de R.K. Radiobond genoemd, die in 1926 in een stichting, de Katholieke Radio Omroep werd omgezet. Ook deze organisatie had één avond in de week de zender van de Seintoestellenfabriek kunnen huren.

Anders dan bij de orthodox protestants-christelijke bevolkingsgroep ontstond in katholieke kring op verschillende plaatsen tegelijk belangstelling voor het nieuwe medium radio, er werd althans eind 1924 en begin 1925 via meerdere plaatselijke katholieke "radio-verenigingen" gestreefd naar het verkrijgen van zendtijd voor de eigen bevolkingsgroep. Het daadwerkelijk initiatief daartoe ging echter uit van de Apologetische Vereeniging Petrus Canisius.

Een van de leidende personen in deze vereniging had bij de PTT een zendmachtiging aangevraagd. Dat was de jezuïet dr. Jacques van Ginneken (1877-1945). Van Ginneken, afkomstig uit een Brabantse familie van bierbrouwers, was - aldus Rogier - een man met "een veelheid van voortreffelijke boeiende kwaliteiten, als zelden in een mens gevonden wordt", een taalgeleerde die met zijn wetenschappelijke publikaties, vooral taalpsychologische, in Europa naam had gemaakt.²⁶⁾ Van Ginneken had al eens voor de HDO-microfoon gesproken en besepte ten volle de potentiële macht die de radio in zich droeg. Naar zijn mening zou dan ook op het terrein van het door de jezuïeten geleide Canisiuscollege in Nijmegen een zendmast voor de katholieken gebouwd moeten worden.

Ofschoon Van Ginneken als initiatiefnemer beschouwd kan worden, moet zijn opvolger als voorzitter van Petrus Canisius toch als de eigenlijke grondlegger van de katholieke omroep aangemerkt worden. Die opvolger was dr. Willem van Koeverden (1879-1932), boerenzoon uit het Gelderse Buren, in 1905 met lof gedoctoreerd aan de Dominicaanse Ecole Saint Etienne te Jeruzalem, vriend van dr. Alfons Ariëns, de Enschedese kapelaan die aan het einde van de vorige eeuw de verpauperde en rechteloze Twentse textielarbeiders in de R.K. Twentsche Fabrieksarbeidersbond wist te organiseren en daarmee de eerste katholieke arbeidersbeweging in Nederland in het leven riep. Ariëns getuigde eens over Van Koeverden:

"Hij is een buitengewoon man. Niet alleen een die werkt voor tien, maar die daarbij zeer knap en zeer vroom is. Een organisator, administrator en financier, een technische en commerciële specialiteit, die bewezen heeft dat alles te zijn in G.G.G. 27), Petrus Canisius en de Katholieke Radiobeweging. Hoe prachtig marcheert Petrus Canisius, sinds hem de teugels in handen werden gegeven! Ik zeg: gegeven. Want hij nam ze niet, hij is de bescheidenheid zelf". 28)

Willem van Koeverden ("de Koe" voor zijn studenten) was van 1906 tot 1926 leraar esthetica, letterkunde en Hebreeuws aan het bisschoppelijk seminarie in Culemborg en secretaris van het Geert Groote Genootschap, een in hoofdzaak binnenkerkelijke, primair godsdienstige, roomse beweging, gericht op interne versterking en verdieping van het geloofsleven van de katholieken. Samen met o.a. Alfons Ariëns, Gerard Brom en Jac. van Ginneken trad hij in de roerige roomse wereld van de jaren twintig op de voorgrond. Van Koeverden was in januari 1924 voorzitter van Petrus Canisius geworden en kreeg door de activiteiten van zijn voorganger al direct met de radio-omroep te maken. Via Ariëns, die inmiddels pastoor in Maarsse en Waam was geworden, bracht hij de wens om een eigen omroepstation te bezitten onder de aandacht van de katholieke premier jhr. mr. Charles Ruys de Beerenbrouck. Van Koeverden was voor de voorzitter van de NCRV, mr. A. van der Deure van wie evenzeer belangrijke initiatieven uitgingen, een goede bondgenoot in de strijd om voor orthodox protestanten en katholieken ieder een eigen plaats in de omroep te veroveren. Van Koeverden heeft niet alleen de totstandkoming van wat later het "verzuilde" omroepbestel is genoemd, sterk bevorderd, hij heeft ook een essentiële voorwaarde daartoe weten te realiseren door de verschillende plaatselijke actiegroepen, de katholieke radio-verenigingen, in 1925 tot één organisatie, de R.K. Bond van Radio-Vereenigingen, te bundelen. Een jaar later wist hij met steun van het episcopaat deze radiobond om te zetten in een stichting Katholieke Radio Omroep, waarin vertegenwoordigers van vele katholieke stands- en vakorganisaties zitting hadden. Deze samenbundeling zal zeker de kracht van de aanspraken van de katholieke bevolking op een eigen plaats in de omroep versterkt hebben. In ieder geval verzuumde de leiding van de KRO niet het belang van die eenheid en de daarmee verbonden keuze van een stichting te benadrukken: de stichting KRO verschilde principieel van de andere omroeporganisaties, in die zin dat zij niet een luisteraarsvereniging was maar een vertegenwoordiging van het "gansche Katholieke volk van Nederland". De KRO vertegenwoordigde "de Katholieken als staatsburgers en niet als luisteraars". 29)

PRIESTERS EN MANNENBROEDERS, DOELSTELLINGEN EN KRITIEK

De Katholieken gingen vanaf het laatste kwart van de vorige eeuw als groep steeds meer aan zodanige maatschappelijke activiteiten deelnemen dat de rol die zij in het sociale leven speelden gaandeweg in betekenis toenam. Stimulansen daartoe gingen vooral uit van de geestelijkheid, die in de meeste gevallen ook de leiding had. Maar de stichting van een katholieke universiteit in 1923 betekende een belangrijke mogelijkheid tot vorming van intellectuele lekenvoormannen, niet alleen op wetenschappelijk terrein maar vooral ook in bestuurlijke functies in het publieke leven. Gezien de sterk dominerende positie van de clerus in het katholieke leven is het verklaarbaar dat het initiatief tot

oprichting van een katholieke omroep volledig in handen lag van geestelijken die in de roomse wereld van de jaren twintig op de voorgrond traden. En zoals die geestelijkheid in de opbouw en leiding van het katholieke gemeenschapsleven zijn steunpunt had in het episcopaat, het bestuur van de gezamenlijke bisschoppen van Nederland, zo had datzelfde beleidscentrum ook een greep op de katholieke omroep. Vooral via de namens het episcopaat aan het KRO-bestuur toegevoegd "geestelijk adviseur", die belangrijke bevoegdheden bezat, oefenden de kerkelijke leiders toezicht uit op de koers van de katholieke omroep.

Bij de NCRV zien we een geheel andere karakteristiek. Hier, door de grote autonomie van de plaatselijke gemeente, geen generale synode die zijn vleugels over de orthodox protestantse omroep uitstreckte, maar een vereniging, gedragen door de belangstelling van individuele leden. De voormannen van de NCRV oefenden ook geen kerkelijk beroep uit. Het zal zeker voor een groot gedeelte aan het bestaan van de in 1880 opgerichte Vrije Universiteit toe te schrijven zijn dat gaandeweg het aandeel van predikanten in allerlei besturen en organisaties en in leidinggevende posities sterk gedaald was.³⁰⁾ Hun taak op het terrein van het sociale en politieke leven werd steeds meer door leken vervuld die daartoe inmiddels de nodige scholing en vorming genoten hadden. Ook op het terrein van de omroep was dat het geval. En zoals ook de oprichting van de Vrije Universiteit het werk was van enkelen die zich in een voorlopig comité verenigd hadden en in de financiering van deze onderwijsinstelling via de verenigingsvorm door vrijwillige bijdragen van de leden werd voorzien, zo werd ook de NCRV door een voorlopig comité van de grond getild, op dezelfde wijze gefinancierd en door een netwerk van correspondenten en propagandisten geschraagd. Een dergelijke organisatorische opzet vormde trouwens een blauwdruk van zovele organisaties in orthodox protestantse kring.³¹⁾

De orthodox protestantse omroepvereniging vormde een klein raderwerk in de grote organisatiemachinerie van de calvinisten, weliswaar klein maar wel een belangrijk stukje realiteit van Kuypers conceptie van de souvereiniteit in eigen kring. Kuypers strategie was er op gericht door "bolwerkvorming" tot gelijkstelling van het gereformeerde sociale systeem met zijn waarden en normenpatroon te komen en van daaruit tot herkerstening van de samenleving.³²⁾ Welnu, de NCRV beoogde de interne integratie van de gereformeerde bevolkingsgroep te versterken. Daarop was het dienstenpakket van deze omroep, in het begin vrijwel uitsluitend, gericht: zoveel mogelijk orthodox protestantse organisaties in de gelegenheid stellen via de radio contact met de eigen bevolkingsgroep te leggen of te onderhouden. De radio betekende een welkome aanvulling van de drukpers. Het bereik van het nieuwe massamedium was bovendien veel groter, vooral ook gezien de gestage groei van het aantal radiotoestellen en de aantrekkingskracht die er van het luisteren naar de radio uitging.

Maar leverde de NCRV ook een bijdrage aan Kuypers uiteindelijke doelstelling, de kerstening van de samenleving? Welk middel was zo goed in staat over de grenzen van de eigen bevolkingsgroep de omringende wereld, "het vijandige andere"³³⁾ te bereiken als juist de radio? Het bestaan van de NCRV kon als een teken van maatschappelijke erkenning, als een bewijs van volwaardigheid

gezien worden. De doelstelling van de orthodox protestantse omroep concentreerde zich echter op het streven de leer en de cultuur van de kleine luyden te bewaren en over te dragen aan zoveel mogelijk leden van de eigen groep, kortom: behoud en versterking van de christelijke geloofsleer en het christelijk volksleven. Die doelstelling hing nauw samen met het emancipatieproces van de kleine luyden. Aan het eind van de beslissende tweede fase (1880-1920) in de ontwikkeling van de gereformeerde bevolking werd in principe het tussen-doel, de kerkelijke, politieke en sociale emancipatie, bereikt:

"Zij verkrijgen een 'gezuiverde kerk', christelijke scholen, christelijke instituten, waar hun leiders worden gevormd in de 'oude leer'; kerkom instituties die zij noodzakelijk achten voor het bewaren van hun cultuur. Eveneens slagen zij er in een einde te maken aan de 'grievende achteruitzetting', noteren zij dankbaar dat de verguizing begint plaats te maken voor een zekere waardering, stellen zij met voldoening vast, dat zij een macht van betekenis zijn geworden en worden zij niet moe een opsomming te geven van allerlei belangrijke posities die 'onze mannen' bezetten. Zij zijn 'uit het diensthuis uitgeleid'; de achterstand moet weliswaar nog worden ingelopen maar de achterstelling is geëindigd. Daarmee is de emancipatie in principe bereikt. ³⁴⁾

Daarna ontwikkelde zich een strijd over de keuze tussen consolidatie en heroriëntatie. ³⁵⁾ Die strijd leidde uiteindelijk tot consolidatie, gerichtheid op behoud van de door de emancipatie verworven maatschappelijke erkenning van hun rechten, sociaal-economische positie, van politieke macht en godsdienstige en culturele ontplooiingsmogelijkheden. Het isolement werd er door vergroot. Omdat de emancipatiedoelinden vrijwel bereikt waren, werd een sterke interne integratie noodzakelijk geacht ter bescherming en instandhouding van de eigen groep en voor de handhaving van de bereikte posities. Het einddoel van de (her)kerstening van de samenleving, waarop Kuypers leer uiteindelijk gericht was, geraakte daarmee op de achtergrond en werd uiteindelijk onbereikbaar door de verzuuldheid met haar sociale isolement en strijdhouding, "de voornaamste faktor, aldus Kuiper, die het aan alle Nederlandse emancipatiebewegingen onmogelijk gemaakt heeft hun meest ver strekkende doeleinden te bereiken". ³⁶⁾

Ook in het milieu waar de katholieke omroep geboren werd zien we het naar dominantie strevende gedrag van de emancipatiebeweging nog wel aanwezig in de vorm van de ambitieuze bedoeling ons land, liefst binnen de kortst mogelijke tijd, te bekeren. Willem van Koeverden en pastoor Perquin bewogen zich actief op dat terrein van pastorale zorg. Maar was ook hier niet het sociale systeem van de katholieke bevolkingsgroep gesloten, naar binnen beschermend, weinig flexibel en streng genormeerd? Diende ook de katholieke universiteit niet als een beschermend milieu voor katholieke jongeren bij hun academische vorming? ³⁷⁾ Het valt, gegeven dit patroon, dan ook niet te verwachten dat de KRO in zijn uitzendingen anders gericht was dan op de eigen vertrouwde kring van geloofsgenoten. En werd uiteindelijk zelfs de wel uitdrukkelijk naar buiten gerichte activiteit, de missieactie, niet geleid door eigenbaat, door een nauwelijks te overschatten waarde voor de gelovige zelf, tot behoud van zijn katholieke geloof en zelfs tot "gezondmaking" ervan? "Ik wil de Nederlandsche katholieken beter maken door hun apostelen te maken, die in het gebed en offers voor de missie hun eigen ziel het eerst bekeeren", schreef een pater in 1916 aan Gerard Brom. Zo kon, aldus concludeert Roes, de missie dienen als een

probaat middel tegen wat indertijd als de grote problemen werden gezien: godsdienstige onverschilligheid, hebzucht, moderne weeldelust en genotzucht.³⁸⁾

Zowel in katholieke als in orthodox protestantse kring bestond echter vooral na het winnen van de Schoolstrijd binnen de eigen bevolkingsgroep kritiek op de geslotenheid, de gerichtheid op het groepseigene en vooral ook op het streven de groep tegen als gevaarlijk geachte of veronderstelde invloeden van de buitenwereld te beschermen. Tegenstellingen openbaarden zich en de eenheid werd niet meer als zo vanzelfsprekend ervaren. In orthodox protestantse kring had de kritiek op het 'gereformeerde isolement' ook haar weerslag op de NCRV. Zoals de groepering die later zou optreden als Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband binnen de generale synode van de Gereformeerde Kerken kritiek leverde op het feit dat de wereld werd afgeschilderd als een bedreiging voor de eigen groep en niet gezien werd als een arbeidsveld voor het evangelie van Christus, zo kreeg de NCRV, die juist sterk onder gereformeerde invloed stond, te maken met kritiek van rechtzinnig hervormden. In de NCRV deelden de gereformeerden de lakens uit en dat zou ook in het karakter van deze omroep tot uitdrukking komen, want niet alleen kwamen de orthodox-hervormden in vergelijking met hun getalssterkte tegenover het aantal lidmaten der gereformeerde kerken in radiokerkdiensten en spreekbeurten te weinig aan bod, maar ook de NCRV zelf zou zich naar buiten toe eenzijdig manifesteren. De uitzendingen van de NCRV zouden slechts gericht zijn op hen die van huis uit kerkelijk meeleeften. In dit opzicht ademde de NCRV de gereformeerde geest. De Gereformeerde Kerken golden immers als voorbeeld van een gesloten kerktype. Toen de herkerstening van de samenleving als een onbereikbaar doel beschouwd moest worden en de voltooiing van de emancipatie niet een tussenvorm maar einddoel werd, verdween ook het evangelisatiewerk. Rond 1920 zou de evangelisatie nog wel een hernieuwde opleving krijgen. Door de isolementspositie en de grote strijdbaarheid waarin de gereformeerden zich opnieuw, maar nu vrijwillig, gebracht hadden, waarbij de 'buitenwereld' niet als werkterrein maar als gevaarlijk en bedreigend werd gezien, kon de evangelisatie echter nog slechts het karakter van 'interne' zending hebben, gericht op het terugroepen van afgedwaalde "bondelingen", de prediking van het evangelie aan hen die van de kerk vervreemd geraakt waren.

Tijdens de zg. Landdag van de NCRV die in de zomer van 1933 in Apeldoorn gehouden werd, ontstond bij een aantal over de koers van deze omroep verontruste leden, nadat al veel over deze problematiek geschreven en gesproken was, de idee over te gaan tot de oprichting van een hervormde omroep. Dit voornemen zou echter pas vier jaar later, toen in 1937 de Nederlandsch Hervormde Radio Omroep werd opgericht, werkelijkheid worden. Het doel dat bij de oprichting van deze omroepvereniging voor ogen stond geeft duidelijk de aard van de kritiek weer die er op het karakter van de NCRV bestond:

"Het Evangelie prediken aan heel het volk en daarmee ook hen bereiken die wel willen of zullen luisteren naar dit Woord, maar die afwijzend staan tegenover de configuratie van het geïsoleerd 'CHRISTELIJK VOLKSDEEL', aldus de afgedwaalden bereiken en rond Gods Woord vereenigen hen, die maatschappelijk in gescheiden kampen staan, hetgeen medebrengt, dat de kerk niet onderge-

bracht wordt bij een of ander volksdeel, maar vrij moet zijn in haar zielzorg van groeps- en partijverbanden en los moet komen uit het isolement waarin zij verkeert".³⁹⁾

Uiteindelijk wilde deze groep ook en vooral in de omroep gaan in de richting van "belijdende volkskerk", waarin het door de gereformeerden aanvankelijk voorgestane doel, de herkerstening van de samenleving, weer levendig werd. Die herkerstening eiste een open staan naar de samenleving. De verzuiling van het maatschappelijk bestel werd dan ook afgewezen. Op het terrein van de radio werd gekozen voor een nationale omroep, zoals ook de VPRO met dezelfde bedoeling deed: het evangelie onder heel het volk te kunnen laten klinken.

DE VARA EN DE SOCIAAL-DEMOCRATISCHE BEWEGING

We dienen ons nog bezig te houden met het karakter en de achtergronden van de VARA. De socialistische arbeiders waren georganiseerd in een netwerk van clubs en instellingen en beschikten over een eigen dagblad- en tijdschriftenpers, vormingsinstituten en een politieke partij. Ook deze bevolkingsgroep, een minderheid in oppositie, leefde zoals de katholieken en orthodox protestanten in een isolementpositie, economisch en sociaal door machthebbers en industriële gediscrimineerd en bijgevolg levend in de diepte der ellende. Aanvaardde de calvinistische en katholieke bevolkingsgroep de maatschappij als in standen verdeeld, de socialistische arbeidersbeweging daarentegen was in haar kern gericht op omverwerping of hervorming der burgerlijk-kapitalistische maatschappij-ordening om uiteindelijk de heerschappij van de bourgeoisie over het proletariaat te vernietigen. Illustratief in dit opzicht is wat Rüter over Patrimonium zegt, nl. dat deze protestantse arbeidersorganisatie uitging van de gedachte

"dat de maatschappelijke standen door God zelf waren geordonneerd: de arbeider moest derhalve sociale verschillen en, zo men wil, zijn maatschappelijke subordination als goddelijke instellingen aanvaarden en eerbiedigen. Aan de andere kant had hij recht op de erkenning van zijn waarde als mens en als christen; de verhouding tussen de standen moest worden beheerst door christelijke naastenliefde. Patrimonium wenste daarom een sterk persoonlijke, patriarchale band tussen patroon en arbeider. Goede zorgen ener-, trouw en afhankelijkheid anderzijds, alles onder erkenning van ieders betrekkelijke vrijheid in zijn stand. Strijd tussen patroon en arbeider was uit den boze, staking een volstrekt afkeurenswaardige daad. (-) Een maatschappelijke orde zoals Patrimonium zich dacht, was niet te bereiken door wijziging van de sociale structuur, maar door herziening van eigen geest door iedere patroon en arbeider".⁴⁰⁾

Een bisschoppelijk besluit stelde in 1916 uitdrukkelijk als taak der vakorganisaties "tegenover de socialistische leer van den klassenstrijd, in de vakverenigingen aan te kweken een diep gevoeld rechtvaardigheidsbegrip, wederzijdse waardering van patroon en ondergeschikte, eerbiediging van de door God gewilde orde, nl. van onderscheid van stand en van bezit".⁴¹⁾

Wijziging van de sociale structuur bleef bij de sociaal-democraten weliswaar het belangrijkste oogmerk, maar eerder wezen wij er op dat deze beweging - en met name de politieke exponent ervan, de SDAP - na de Eerste Wereldoorlog steeds meer een democratisch-hervormingsgezind karakter kreeg. Gekozen werd voor ordenend en organiserend optreden in de bestaande verhoudingen,

zonder dat overigens het revolutionaire sentiment geheel verdween. Die ontwikkeling kwam niet alleen doordat het besef was doorgedrongen dat langs democratische weg het bereiken van de beoogde structurele veranderingen het meest succesvol zou kunnen zijn, maar ook omdat door sociale wetgeving, algemeen kiesrecht en parlementaire macht en invloed de sociaal-democratie steeds meer in het bestaande maatschappelijke bestel ingroeide. Dit tweeledige karakter van de moderne arbeidersbeweging bepaalde ook de aard van de VARA. De VARA immers maakte deel uit van de sociaal-democratische zuil, waarin de SDAP, de Arbeiderspers, de Arbeiders Jeugd Centrale, de Sportbond, het Instituut voor Arbeidersontwikkeling, het Troelstra-oord en zovele andere grote en kleine organisaties voor de "rode familie" zorgden.

Evenals bij de NCRV ging ook bij de oprichting van de VARA (1 november 1925) het initiatief uit van een journalist die in zijn vrije tijd intensief het radio-amateurisme als hobby beoefende. Dat was de 28-jarige Delftenaar L. J. van Looi (1897-1977), werkzaam bij het sociaal-democratische dagblad *Het Volk*. Vinus van Looi was aanvankelijk telegrafist en tot 1919 in dienst van de PTT. In verband met de November-revolutie van 1918 werd Van Looi gearresteerd, verdacht van het doorgeven van regeringstelegrammen aan de leider van de socialistische woelingen, Pieter Jelles Troelstra. Ofschoon Van Looi werd vrijgesproken, ontbrak hem de lust opnieuw achter de seinsleutel te gaan zitten. Hij werd corrector bij *Het Volk* en korte tijd later redacteur van dit blad. Van 1930 tot 1933 was hij voor deze krant correspondent in Berlijn waar hij naast zijn journalistieke werkzaamheden op tal van manieren het werk van de Duitse sociaal-democraten steunde. Na de inval van de Duitsers in ons land dook hij onmiddellijk onder op de Veluwe, maar al spoedig werd hij actief lid van verzetsgroepen en een der belangrijkste medewerkers van SDAP-voorman Koos Vorrink om tenslotte als slachtoffer van het Englandspiel in het concentratiekamp Buchenwald te belanden. Van 1925 tot 1930 zou Van Looi als voorzitter de VARA door haar zo moeilijke beginperiode leiden.

Als journalist van *Het Volk* begon Van Looi door zijn actieve belangstelling voor het radio-amateurisme een voorlichtingsrubriek in deze krant, "Ons Radiohoekje", over allerlei al of niet technische radiozaken. In *Het Volk* van 18 april 1925 was in die rubriek een ingezonden berichtje van "een onzer lezers" opgenomen. Daarin werd naar aanleiding van de oprichting van een vereniging van radio-amateurs in Duitsland er voor gepleit ook in ons land een dergelijke organisatie op te richten:

"Ik denk zoo, dat er voor zulk een plan heel wat van onze menschen te vinden zouden zijn. Een dergelijke vereeniging zou misschien kunnen voorzien in de leemte, dat er bijna nooit een sociaal-demokraat of een leider van de moderne arbeidersbeweging 'draadloos' optreedt".⁴²⁾

Er was dus blijkbaar voor de microfoon van de "neutrale" omroep die de HDO pretendeerde te zijn, kennelijk weinig plaats voor de leiders van de arbeidersbeweging. Van Looi schreef een week later in zijn Radiohoekje dat hij van "vele zijden" adhesiebetuigingen voor de oprichting van "een klub van arbeiders-radio-amateurs" ontvangen had. Zelf zag hij als "de groote taak van zoo'n klub het mogelijk maken van uitzending van òns woord, ònze muziek en ònze zang, door ònze sprekers en kunstenaars".⁴³⁾

Van Looi wist G. J. Zwertbroek voor het plan tot oprichting van een socialistische omroeporganisatie te interesseren en samen legden zij dit idee voor aan de secretaris van de SDAP, C. Werkhoven, en aan R. Stenhuis die voorzitter van het NVV en lid van de Tweede Kamer voor de SDAP was. Gerrit Jan Zwertbroek was evenals Van Looi werkzaam bij *Het Volk*, niet als journalist maar in de propaganda-sector. Zwertbroek, eerder oprichter van een krant voor jonge SDAP'ers, *De Daad*, was een intelligent man, zeer actief, strijdlustig en ondernemend. Deze eigenschappen maakten hem uitermate geschikt om zijn schouders onder een nieuwe organisatie te zetten. Samen met Van Looi (voorzitter) nam hij in 1925 als secretaris zitting in een voorlopig bestuur, dat verder bestond uit de reeds genoemde Stenhuis en Werkhoven en uit A. F. Muller, secretaris van de Nederlandse Vereniging van Fabrieksarbeiders. In het definitieve bestuur hadden officiële vertegenwoordigers van NVV en SDAP zitting. Kort na haar oprichting zou de VARA ook onder de inmiddels gevormde Algemene Raad, het overkoepelend bestuursorgaan voor de vele verenigingen die tot de moderne arbeidersbeweging behoorden, gaan ressorteren.

Ook in zijn doelstelling was de VARA nauw aan partij en vakbeweging gelieerd. In de beginselverklaring die tijdens de officiële oprichtingsvergadering op 1 november 1925 werd vastgesteld, werd als doel van de VARA gesteld "door middel der radiotelefonie en -telegrafie de beginselen te verbreiden van de Nederlandsche Arbeidersbeweging, georganiseerd op de grondslag van het Nederlandsch Verbond van Vakverenigingen en van de S.D.A.P.". 44) Op aandrang van het partijbestuur der SDAP, dat op dit punt meer zekerheid wilde over de uitvoering van deze doelstelling, werd medio 1926 aan de statuten toegevoegd: "Het uitzenden van redevoeringen en alle andere mededelingen zo dikwijls door het bestuur van de S.D.A.P. of het N.V.V., voor eigen rekening en verantwoording dier lichamen, daartoe opdracht wordt verleend". 45) Ook de organisatorische structuur van de VARA wist het bestuur van de SDAP tezelfdertijd niet onbelangrijk te wijzigen door met succes de oprichting van een Omroepraad voor te stellen. De Omroepraad zou bestaan uit de voorzitter van de VARA en de leden die namens SDAP en NVV in het bestuur van deze omroep zitting hadden en zou de bevoegdheid hebben in laatste instantie over alle VARA-uitzendingen te beslissen.

In het proces van bewustwording van de eigen aard en taak van de moderne arbeidersbeweging op maatschappelijk en cultureel gebied had de VARA een belangrijke sociale en culturele opvoedende taak. In dit opzicht verschilde deze omroepvereniging niet in karakter met de andere emancipatiebewegingen. Maar de VARA was, zoals we eerder constateerden, veel uitdrukkelijker dan de andere omroepen gelieerd aan de eigen groepering, de sociaal-democratische beweging, en fungeerde veel sterker als instrument en spreekbuis ter bereiking van de doelstellingen dier beweging. Die doelstellingen lagen ook en uiteindelijk buiten de socialistische bevolkingsgroep zelf. In deze opstelling is het begrijpelijk dat bij de VARA aanvankelijk voorkeur voor een nationale omroeporganisatie bestond. In een nationale omroep zou uiteraard ook het sociaal-democratische geluid een plaats dienen te krijgen. Met een gelijke plaats binnen een nationale omroep naast andere stromingen zou de emancipatie van de sociaal-democratische bevolkingsgroep verder gerealiseerd

seerd zijn. Bovendien - en dat was belangrijk ter bereiking van de doeleinden die buiten de eigen groep lagen, met name in het kader van de hervorming van de (grondslagen der) samenleving - zou vanuit een nationale omroep gemakkelijker de gehele bevolking bereikt kunnen worden. Toen het met de komst van de Huizer zender in 1927 duidelijk was dat een nationale omroeporganisatie niet tot de mogelijkheden behoorde, schaarde de VARA zich veiligheidshalve aan de zijde van KRO en NCRV en ging ook deze omroep zich toeleggen op het verzorgen van een volledig programma. Het streven van beide confessionele omroepen naar gelijkberechtiging leidde uiteindelijk ook voor de VARA tot een forse uitbreiding van haar zendtijd.

DE AVRO, ALGEMEEN IN EEN VERZUID BESTEL

In tegenstelling tot de beide confessionele omroeporganisaties KRO en NCRV en de socialistische VARA, steunde de 'neutrale' AVRO niet op een bepaalde groepering van de Nederlandse bevolking. Evenmin werd deze omroepvereniging door een specifiek beginsel geleid. Bovendien fungeerde de AVRO niet als spreekbuis van een of andere maatschappelijke groepering, ook niet van politieke partijen waarvan wel eens aangenomen of beweerd werd dat zij heel nauw aan de AVRO verwant waren: de Liberale Staatspartij en de Vrijzinnig Democratische Bond. Vanuit de eerstgenoemde politieke groepering werd in 1928 de Vereniging van Liberale Radio-Amateurs opgericht en in datzelfde jaar diende het hoofdbestuur van de Vrijzinnig Democratische Bond bij de overheid een aanvraag voor een zendmachtiging in. Uit deze feiten blijkt duidelijk, dat de AVRO niet als pleitbezorgster of als verlengstuk van deze vrijzinnig/liberale groepen werd beschouwd. Beide politieke partijen waren overigens voorstandster van een nationale omroeporganisatie waarin zoveel mogelijk richtingen en stromingen in het geestelijk en maatschappelijk leven van ons land zouden samenkomen. Dat in die opvatting de AVRO als de meest geschikte organisatie werd beschouwd om tot die nationale omroep uitgebouwd te worden, lag alleszins voor de hand. Het streven van de AVRO in diezelfde richting heeft al te gemakkelijk en ten onrechte er toe geleid dat zij met de vrijzinnig-liberale partijen geïdentificeerd werd.

Wel lijkt de veronderstelling gerechtvaardigd dat tot het ledenbestand van de AVRO voornamelijk personen zonder kerkelijke gezindte behoorden, wellicht ook zonder politieke overtuiging of wier politieke overtuiging bij voorkeur bij de liberale of vrijzinnige partijen zal hebben gelegen. Toch waren er orthodox- en vrijzinnig-protestanten, katholieken en, waarschijnlijk in mindere mate, lieden uit het socialistische kamp die lid van de AVRO waren. Blijkens publikaties in de pers onderkennen de andere omroeporganisaties het gevaar van deze "dwalingen", want zij spoorden de bevolkingsgroepen, waaruit zij steun konden verwachten, aan zich niet door het neutrale en algemene karakter dat de AVRO beweerde te bezitten, tot het lidmaatschap van deze omroep te laten verleiden. Door het ontstaan van de socialistische en confessionele omroepen bleef voor de AVRO automatisch en hoofdzakelijk het liberaal/vrijzinnige recruteringsveld over, maar daaruit mag toch niet afgeleid worden dat de AVRO daardoor ook als spreekbuis fungeerde van de liberale en vrijzinnige groeperingen in ons land.

KRO, NCRV en VARA pasten elk geheel in het patroon van het sterk samenhangende organisatiewezen van de bevolkingsgroep waaruit zij voortkwamen. De AVRO miste die organisatorische bedding. In die zin kan deze omroep dan ook "structureel niet-verzuild of algemeen" ⁴⁶⁾ genoemd worden, dat wil zeggen: principieel openstaand voor iedereen, ongeacht levens- of wereldbeschouwing. Maar - we wezen daar al op - door het bestaan van de andere, tot de drie "zuilen" behorende, omroeporganisaties zal die principiële openheid in de praktijk niet zo veel betekend hebben.

Door de opkomst van de andere omroeporganisaties zag de "neutrale" omroep zich van zijn monopoliepositie beroofd. Dat was de reden waarom deze omroep ijlings het contract met de Seintoestellenfabriek sloot, teneinde de nog niet verhuurde zendtijd te blokkeren. Maar dat contract kon de expansie van de andere omroeporganisaties niet verhinderen. Afgezien nog van de groei in ledenaanhang, die zich autonoom ontwikkelde, kregen ondanks dit contract NCRV en KRO in 1927 (met financiële steun van de NSF!) gezamenlijk de beschikking over een nieuwe zender en zag ook de VARA - zij het drie jaar later - zijn zendtijd aanzienlijk toegenomen. Het streven van de AVRO om tot een nationale omroep uit te groeien, waarbij de bestaande "sectarische" omroepen opgeheven of in de AVRO geïntegreerd moesten worden, werd vanaf die tijd een illusie. Alleen al het principieel verschillende karakter van deze omroepen maakte het onmogelijk hen in de AVRO te doen opgaan. De vooral in orthodox protestantse kring levende opvatting over de (organisatorische) antithese (de absolute scheiding tussen alles wat christelijk en niet-christelijk was) vormde, samen met de leer van de souvereiniteit in eigen kring, eveneens een belangrijk obstakel daartoe. Bovendien waren NCRV en KRO omroepen die de AVRO als de dominant beschouwden en een aan deze omroep gelijke positie nastreefden.

NABESCHOUWING

In zijn hoofdredactioneel commentaar wees Hendrik Diemer op het succes van de Schoolstrijd, de strijd voor volledige, met name financiële, gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs, die de inspiratiebron vormde om ook in de omroep het principe van de souvereiniteit in eigen kring erkend te krijgen. Nadat de orthodox protestanten het voorbeeld hadden gegeven, zoals dat indertijd met hun bijzondere scholen, hun politieke partij en hun universiteit was gebeurd, werden zij door de katholieken nagevolgd. In het kielzog van NCRV-voorzitter Van der Deure opereerden Van Koeverden en - na hem - Perquin. Hun actie was consequent op de beoogde gelijkstelling gericht, zo consequent zelfs dat, naast het effect dat de AVRO uiteindelijk van haar bevoorrechte positie in de omroep beroofd werd, hun aartsvijand, de sociaal-democratie, als emancipatiebeweging in die gelijkberechtiging ten volle kon delen. Hoe kon die gelijkstelling overigens sneller en gemakkelijker bereikt worden dan gebruik te maken van de eigen politieke kanalen in regering en parlement. De politieke omstandigheden met hun "rechtse" kabinetten waren voor de beide confessionele omroepen uitermate gunstig voor het bereiken van een comfortabele positie in de ether. In 1926 kregen NCRV en KRO van de regering toestemming voor

de bouw van een eigen zender! Bij de AVRO zou men van deze regeringsdaad pas later de betekenis gaan realiseren. In 1930 tenslotte zorgde de regering er voor dat de positie van de beide confessionele omroeporganisaties bestendig werd door de, door de NCRV met steun van de KRO onderhands aan minister Reymer voorgestelde, zendtijdverdeling. Het AVRO-protest - een voor propaganda-doeleinden opgeklopte verontwaardiging, waaraan de massale Houtrust-demonstratie blijkbaar kracht bij moest zetten - kwam niet alleen te laat, het miskende tevens de maatschappelijke realiteit. Het was een protest tegen de emancipatie van bevolkingsgroepen en daarmee in wezen reactionair van aard. "Elke emancipatiebeweging veroorzaakt pijn", schreef Ruitenbergh in een ander verband, "ook bij hen, die de redelijkheid ervan inzien en toch, bij de voortgang van het proces, schrikken van de consequenties".⁴⁷⁾ Hoeveel pijn moeten zij die haar tegenstreefden niet gevoeld hebben!

Noten:

1. I. SCHÖFFER, Het politieke bestel van Nederland en maatschappelijke veranderingen, in *Kleio*, XIV (1973), 11, p. 529-530; dit artikel is ook opgenomen in de bundel *Vaderlands verleden in veelvoud*, 's-Gravenhage 1975, p. 622 e.v.
2. Voor een beschrijving van de periode die aan het ontstaan van het Nederlandse omroepbestel vooraf is gegaan, raadplege men het artikel van de auteur in *Intermediair*, XIII, 43 (28-10-1977), getiteld De dageraad van de omroep in Nederland. De strijd die na deze periode over de organisatorische inrichting van het omroepbestel is ontstaan, heeft schrijver behandeld in zijn dissertatie *Nationaal of verzuild. De strijd om het Nederlandse omroepbestel in de periode 1923-1947*, Baarn 1976. Dit boek geeft een uitvoerige analyse van de wijze waarop na de Eerste Wereldoorlog verschillende bevolkingsgroepen met eigen omroeporganisaties de beschikkingsmacht over de radio verkregen en tegenover voorstanders van een eenheidsomroeporganisatie (een zg. nationale omroep) hun positie in dat bestel verdedigden. Ook de in het omroepbestel zelf bestaande conflicten tussen de omroeporganisaties - in feite een voortdurende strijd om de suprematie - komen uitvoerig aan de orde, alsmede het omroepbeleid van de overheid dat in dit krachtenveld een belangrijke en vaak bepalende factor vormde. In dit artikel wordt een aspect van het proefschrift tegen een bredere achtergrond verder uitgewerkt.
3. A.V.R.O. 1923-1948, p. 33-35.
4. J. P. KRUYT en W. GODDIJN, Verzuiling en ontzuiling als sociologisch proces, in A.N.J. den Hollander e.a., *Drift en koers. Een halve eeuw sociale verandering in Nederland*, Assen 1962, p. 236-237.
5. H. VERWEY-JONKER, De emancipatiebewegingen, in *Drift en koers*, p. 106.
6. D. KUIPER, *De voormannen. Een sociaal-wetenschappelijke studie over ideologie, konflikt en kerngroepvorming binnen de gereformeerde wereld in Nederland tussen 1820 en 1930*, Meppe/Kampen 1972, p. 38.
7. J. HENDRIKS, *De emancipatie van de gereformeerden. Sociologische bijdrage tot de verklaring van enige kenmerken van het huidige gereformeerde volksdeel*, Alphen aan den Rijn 1971, p. 59 e.v.
8. L. G. J. VERBERNE, *De Nederlandse arbeidersbeweging in de negentiende eeuw*, Utrecht 1959 (3), p. 113.
9. HENDRIKS, p. 76.
10. Fr. DE JONG Edz., *Om de plaats van de arbeid. Een geschiedkundig overzicht van ontstaan en ontwikkeling van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen*, Amsterdam 1956, p. 154.
11. I. SCHÖFFER, Verzuiling een specifiek Nederlands probleem, in *Sociologische Gids*, III (1956) 7, p. 122.
12. VERBERNE, p. 113 e.v.
13. HENDRIKS, p. 79. H. DE VOS, *Geschiedenis van het socialisme in Nederland in het kader van zijn tijd*, dl. 1. Baarn 1976, p. 212-213.

14. J. GODDIJN, *Katholieke minderheid en protestantse dominant. Sociologische nawerking van de historische relatie tussen katholieken en protestanten in Nederland en in het bijzonder in de provincie Friesland*, Assen 1957, p. 21 en 59.
15. L. J. ROGIER en N. DE ROOY, *In vrijheid herboren. Katholiek Nederland 1853-1953*, 's-Gravenhage 1953, p. 437.
16. HENDRIKS, p. 84.
17. J. HOOGVELD, *Uit de geschiedenis der Apologetische Vereeniging Petrus Canisius van 1904-1924*, in *Verslagboek van de Apologetische Vereeniging Petrus Canisius 1904-1929*, p. 17.
18. Tekst van een circulaire waarin het Geert Groote Genootschap zich publiekelijk presenteerde, geciteerd in G. DIERICK, *De oprichting van het Geert Groote Genootschap*, in *Jaarboek van het Katholiek Documentatie Centrum 1971*, p. 92-93. Dierick veronderstelt dat de tekst door Van Koeverden geschreven is.
19. A.v. p. 108.
20. A.v. p. 76.
21. HENDRIKS, p. 87 e.v.
22. A.v. p. 102.
23. *Gedenboek ter herinnering aan het tienjarig bestaan van de Nederlandsche Vereeniging voor Radiotelegrafie 1916-1926*, p. 11.
24. H. ALGRA, *De vereniging, in Vrij en gebonden 50 jaar NCRV*, Baarn 1974, p. 9.
25. *Christelijk Tijdschrift voor Radio*, 6 januari 1925.
26. ROGIER p. 592.
27. Geert Groote Genootschap.
28. Brief A. ARIËNS aan J. BEMELMANS, 7-6-1927, geciteerd in G. BROM, *Alfons Ariëns*, Amsterdam 1941, dl. 1, p. 429. Zie ook F. VAN DER MEER, *De smid die moest timmeren, Dr. Willem van Koeverden in Culemborg 1906-1926, in 1818-1968. 150 jaar Klein Seminarie Aartsbisdom Utrecht*, p. 24-28.
29. *Katholieke Radio Gids*, 19 oktober 1928.
30. HENDRIKS, p. 199 e.v.
31. J. VANDER ZOUWEN, *De gereformeerden en de Vrije Universiteit. Sociologisch onderzoek naar inhoud en ontwikkeling van de relatie tussen een instelling en haar recruteringsveld voor steunverlening*, Alphen aan den Rijn 1970, p. 51.
32. KUIPER, p. 361.
33. A.v. p. 213.
34. HENDRIKS, p. 155.
35. KUIPER, p. 241 e.v.
36. A.v. p. 314.
37. E. SCHILLEBEECKX e.a., *Katholieke universiteit? Kritische reflectie over eigen karakter en functie van de katholieke universiteit te Nijmegen*, Bussum 1971, p. 29.
38. J. ROES, *Het groote missiejaar 1915-1940. Op zoek naar de missiemotivatie van de Nederlandse katholieken*, Bilthoven 1974, p. 110.
39. Deze doelstelling is omschreven in een brief van de NHRO aan de Raadadviseur van het departement van Volksvoorlichting en Kunsten in Den Haag, 15-12-1940. Zie *Nationaal of verzuild*, p. 140-142 en 346-347.
40. A. J. C. RÜTER, *De Nederlandse trekken der Nederlandse arbeidersbeweging, in Vaderlands verleden in veelvoud*, p. 546.
41. Geciteerd in Fr. DE JONG Edz., p. 151.
42. *Het Volk*, 18 april 1925.
43. A.V., 25 april 1925.
44. J. DE BOER, *Omroep en publiek in Nederland tot 1940. De plaats van de omroep in het openbare leven in Nederland tot 1940*, Leiden 1946, p. 48.
45. Tj. SWIERSTRA, *Geboorte en opkomst van de V.A.R.A.*, (uitg. VARA) Hilversum (1975), p. 73.
46. J. P. KRUYT en W. GODDIJN, p. 233.
47. L. H. RUITENBERG, *Na honderd jaar, in Wending*, mrt. 1953, p. 13.

ONDERZOEKSVERSLAG

MEDIA EN KINDERMISHANDELING

In het kader van de sociologie-studie aan de universiteit van Amsterdam van een van de auteurs werd een literatuuronderzoek gedaan, waarbij centraal stond de vraag: welke problemen en oplossingen worden in Nederland onderkend inzake kindermishandeling.

Ter beantwoording van deze vraag werd eerst een inventarisatie gemaakt van de in Nederland verschenen publikaties in dag-, week- en familiebladen alsmede in de vakpers. Ook werd een overzicht opgesteld van de tv-programma's terzake van kindermishandeling.

Het hierna volgende is op deze inventarisatie gebaseerd.

ONDERKENNEN VAN HET PROBLEEM

Afgezien van een publikatie in 1957 over psychische kindermishandeling lijkt de belangstelling voor - fysieke - kindermishandeling pas in de 60-er jaren in Nederland van de grond te komen na enkele publikaties en een congres over deze zaak in de Verenigde Staten. Hierbij speelt een door Kempe gehouden onderzoek aldaar een grote rol. Hij introduceert in 1961 het begrip "battered child-syndrome" ¹⁾.

In 1964 schrijft Kwist in het *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* over kindermishandeling ²⁾, waarbij hij ingaat op het eerdere artikel van Kempe. Waar laatstgenoemde een meldingsplicht van artsen voorstaat, wil Kist een meer interdisciplinaire aanpak, waarin naast medici ook maatschappelijk werkers en kinderbeschermers moeten worden geactiveerd om kindermishandeling te signaleren. Op dit artikel komt geen enkele reactie.

Een artikel inzake kindermishandeling, van Kuipers en Creveld in het *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* ³⁾,

verschijnt eveneens in 1964. Ook deze auteurs gaan in op het artikel van Kempe en diens cijfers, terwijl door hen tevens een aantal nederlandse gevallen van kindermishandeling kort wordt besproken. Zij blijken geen voorstander van een "meldingsplicht" van de arts en willen hem juist de vrijheid laten al dan niet te melden. Op dit artikel komen wel reacties, welke zich onder andere en met name richten op het beroepsgeheim van de arts. Is het de nogal konkrete kwestie van het beroepsgeheim, waardoor er op dit artikel wél werd gereageerd?

In 1967 verschijnt er een artikel van Abbenhuis, waarin hij een schatting geeft van het aantal kinderen dat jaarlijks in Nederland mishandeld zou worden. ⁴⁾ Hij maakt daarbij gebruik van de door Kempe gevonden percentages en het aantal berichten in een drietal kranten in Nederland gedurende de periode van één maand, waarin sprake is van kindermishandeling met dodelijke afloop. Daarop baseert hij zijn schatting, dat er per jaar 12.000 kinderen worden mishandeld. Daarvan worden er 1200 dermate mishandeld, dat medische behandeling noodzakelijk is, 120 kinderen overlijden en 160 houden blijvend hersenletsel. Hoewel deze cijfers niet erg betrouwbaar lijken, wordt er tot op heden mee gewerkt.

In 1969 krijgt Abbenhuis bij zijn schattingen een steuntje in de rug. Er wordt een enquête gepubliceerd, die onder huisartsen gehouden is. ⁵⁾ Uit deze enquête blijkt dat een derde van de nederlandse huisartsen per jaar gekonfronteerd wordt met één of meerdere gevallen van lichamelijke kindermishandeling. Dat zou neer komen op ca. 1100 gevallen per jaar. Het artikel van Abbenhuis levert geen reacties op, althans niet direkt.

KINDERMISHANDELING IN DAG-, WEEK- EN GEZINSBLADEN

Mede door het ontbreken van knipselkranten van vóór 1964 hebben we geen precies beeld kunnen krijgen van het aantal publikaties over het onderwerp kindermishandeling in dag-, week- en gezinsbladen van vóór 1964. Volgens deskundigen zouden het er echter niet veel geweest zijn. Het aantal publikaties vanaf 1964 hebben we hieronder in beeld gebracht.

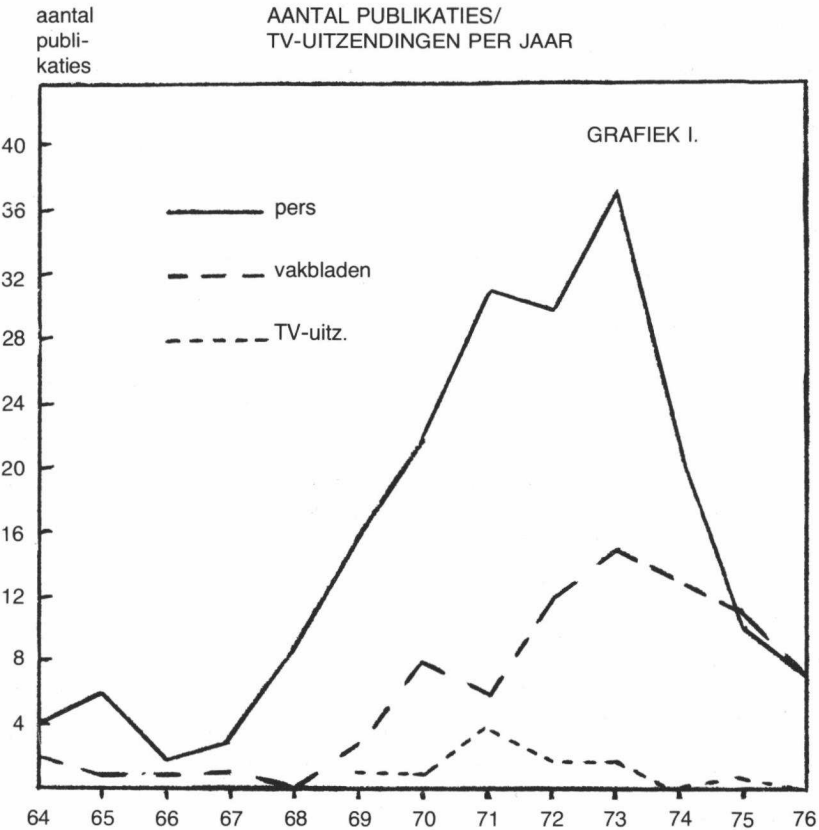
Uit *Grafiek I* blijkt, dat de aandacht voor kindermishandeling pas in 1969 in de verschillende bladen lijkt te groeien; 1973 is een piek-jaar. Na 1973 lijkt de belangstelling voor het onderwerp af te

nemen. Dit beeld geldt eveneens voor de vakpers en voor de tv-uitzendingen. Over de tv-uitzendingen kan niet veel gezegd worden, gezien het geringe aantal programma's, dat aan het onderwerp gewijd werd.

In *Grafiek II* wordt gedetailleerder ingegaan op de publikaties in dag-, week- en gezinsbladen. ⁶⁾ Onderaan de grafiek staan een aantal gebeurtenissen vermeld, waarop de pers reageerde.

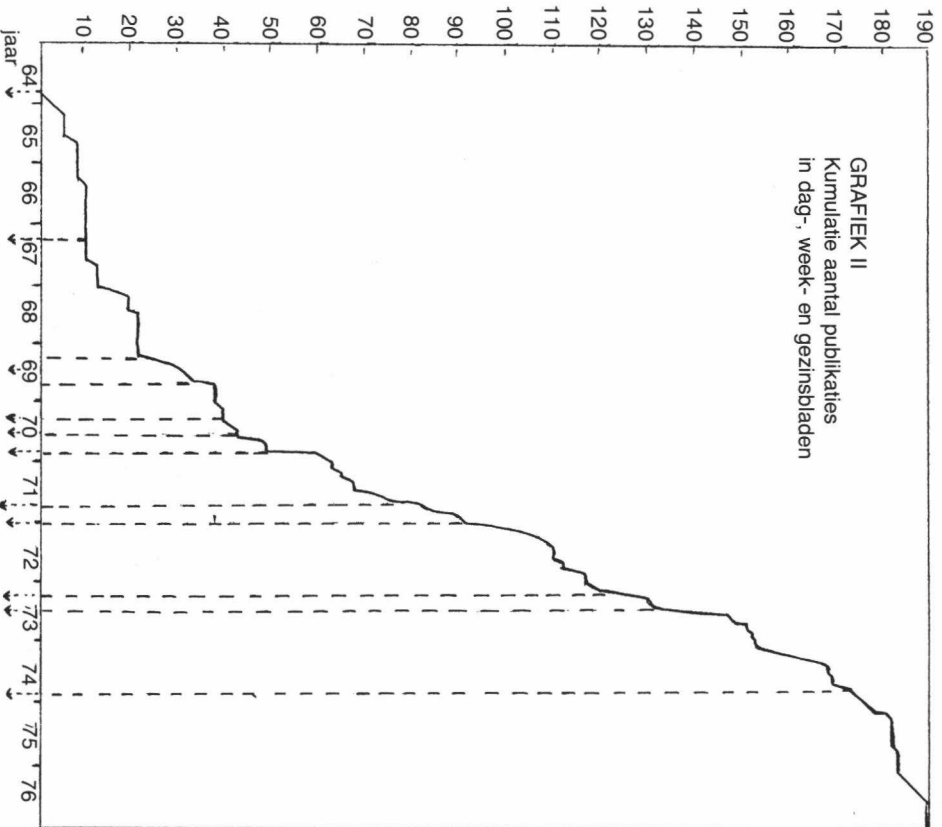
– In 1969 vindt er een briefwisseling plaats tussen de staatssecretaris van Volksgezondheid en vertegenwoordigers van de Koninklijke Nederlandse Maatschappij ter Bevordering van de Geneeskunst.

– In 1970 instelling van de interdepar-



KUMUL.
AANTAL
PUBLIK.

GRAFIEK II
Kumulatie aantal publicaties
in dag-, week- en gezinsbladen



artikel van
Kuipers + Creveld

artikel Abbenhuis

briefwisseling

instelling interdep. komm.
ver. tegen kindermishandeling
advies interdep. komm.

besluit tot vertr. arts exp.
instelling vertr. arts exp.

exp. vertr. arts verlengd
jaaverslag '72

jaaverslag 1973

tementale commissie inzake kindermishandeling.

– Ook in 1970 oprichting van de Vereniging tegen Kindermishandeling.

– In 1971 besluit de regering 4 vertrouwensartsen aan te stellen bij wijze van experiment.

– In 1972 verschijnt het eerste jaarverslag van de vertrouwensartsen.

Een paar opmerkingen naar aanleiding van de grafiek.

Vanaf 1964 tot en met 1976 blijken er in totaal 190 artikelen in de bladen te zijn verschenen. De eerste 50 worden in 6^{1/2} jaar geschreven (jan. '64 - sept. '70), de volgende 50 worden in 1^{1/2} jaar geschreven (sept. '70 - febr. '72), de daarop volgende 50 artikelen verschijnen ook in 1^{1/2} jaar (febr. '72 - aug. '73), terwijl voor de laatste 40 weer meer tijd nodig is, te weten 3^{1/2} jaar (aug. '73 - dec. '76). Evenals in *grafiek I* lijkt het er in *grafiek II* op, dat de aandacht voor kindermishandeling een hoogtepunt vond in de periode 1971 tot en met 1973, maar dat nu dat hoogtepunt voorbij is.

Kort samengevat kan gezegd worden, dat er sprake is van het volgende beeld. Het verschijnsel kindermishandeling begint de aandacht van de media te trekken, nadat de schatting van Abbenhuis publiek wordt. Een belangrijke stimulans hierna is het instellen van een interdepartementale commissie door de staatssecretaris van Volksgezondheid. Deze commissie adviseert tot het aanstellen van vertrouwensartsen. Belangstelling voor kindermishandeling schijnt sterk samen te gaan met belangstelling voor de activiteiten van de vertrouwensartsen. De prikkel, die de *pers* steeds nodig schijnt te hebben om aandacht te besteden aan het onderwerp kindermishandeling, wordt voor een belangrijk deel ge-

vormd door de vertrouwensartsen.

Bij lezing van de artikelen blijkt, dat verschillende aspecten van het verschijnsel kindermishandeling aan de orde komen. De ernst van het probleem wordt aangegeven. Hiertoe worden de schattingen van Abbenhuis en/of cijfers uit de jaarverslagen van de vertrouwensartsen aangehaald en/of beschrijvingen gegeven van één of meer gevallen. Ook de dader staat in de belangstelling. Waar dit gebeurt, wordt deze meestal met begrip benaderd.

Verder wordt in de artikelen aandacht besteed aan de wijze waarop een oplossing eventueel zou kunnen worden bereikt. Met name de rol van de arts staat hierbij centraal. Dit kan zowel een huisarts of andere arts zijn. Het beroepsgeheim wordt veel genoemd.

Grafiek I geeft aan, dat de publikaties in de *vakliteratuur* wat frequentie betreft de lijn volgen van de publiciteit in de *pers*. Ook hier is pas in de laatste jaren de aandacht op gang gekomen. In nagenoeg alle artikelen wordt ingegaan op belemmerende factoren bij het oplossen van het probleem kindermishandeling en mogelijke oplossingen. Daarnaast wordt in een aantal artikelen ingegaan op de persoon van de dader en de ernst van het probleem.

TELEVISIE EN KINDERMISHANDELING

De tv-programma's kwamen praktisch allen tot stand naar aanleiding van het instellen en het functioneren van het instituut van vertrouwensartsen.

Over de inhoud van de programma's kan nog worden gezegd, dat er ingegaan wordt op verschillende aspecten van het verschijnsel kindermishandeling. Naast de problematiek van ouder en kind wor-

Datum uitz.	Programma	Externe gebeurtenis
19-9-1969	Televizier	Briefwisseling staatssecretaris met Mij. Geneeskunst over interdep. komm. 12-9-1969
20-12-1970	Panoramiek	Symposium artsen; bekend maken resultaten enquête, advies interd. komm. 17-12; 19-12 en ??-12-1970

9-11-1971	Ombudsman	Kabinet akkoord met instellen van vertrouwensarts per 1-1-1972
12-11-1971	Klein uur u	1-10-1971
1-2-1972	Ombudsman	
13-8-1973	Televizier	Aanbieden jaarverslag vertrouwensarts over 1972
7-10-1973	Dokter ja, dokter nee.	10-7-1973
19-5-1974	Klein uur u	
20-4-1975	Humanistisch Verbond	Aanbieden jaarverslag vertrouwensarts over 1973

den vermeld problemen bij het signaleren door en de signaleringsfunctie van de arts en de functie van de vertrouwensarts.

NABESCHOUWING

In zijn boek *'Bedreiging en reactie'* geeft Rhodes ⁷⁾ als zijn mening, dat bij het onderkennen van een bepaalde activiteit als probleem, in de samenleving gezocht gaat worden naar een antwoord op het probleem, op die bedreiging. Is zo'n antwoord gevonden, of denkt men dat er een antwoord gevonden is, dan verflauwt de aandacht en richt men zich op het volgende probleem.

Het gebeuren rond het probleem kindermishandeling lijkt dit te bevestigen. Ineens, naar aanleiding van een congres en een publikatie in het buitenland, wordt ook in Nederland de aandacht gericht op kindermishandeling. Hierbij loopt de vakpers iets vooruit op het grote publiek. Langzamerhand komt er meer belangstelling. Er wordt een maatregel genomen. Over deze maatregel wordt veel gepubliceerd. Men lijkt alom van mening te zijn, dat met deze aanpak een grote stap op de goede weg is gedaan, inzake het bestrijden van kindermishandeling. De aandacht verflauwt.

Tegen deze gang van zaken is niet zo veel bezwaar, op voorwaarde, dat de gekozen oplossing inderdaad een oplossing is. Het kan echter zijn dat het om een zo moeilijk en complex probleem gaat, dat men al lang blij is, als er voor een bepaald deelprobleem een oplossing wordt gevonden.

Het deelprobleem zou het meer omvattende probleem kunnen verdringen of verhullen en de oplossing voor het deelprobleem zou de schijn kunnen hebben de oplossing voor het hele probleem te zijn. Indien dit zo zou zijn bij kindermishandeling, dan zou het wegebben van de belangstelling bij leken en beroepsmensen negatief zijn. ⁸⁾

Marion Peen
P. d'Anjou
H. van den Ende

Noten:

¹⁾ C. H. Kempe e.a.: The battered child syndrome; in: *Journal of the American Medical Association*, 181, 17, 1962.

²⁾ B. Kist: Kindermishandeling; in: *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 18 (1964) 0105.

³⁾ F. Kuipers en S. van Creveld: Mishandeling van kinderen, the battered child syndrome; in: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 1964, 12, 12.

⁴⁾ C. W. E. Abbenhuis: Mishandeling van kinderen; in: *De Koepel* 21 (1967).

⁵⁾ Intomart: *Enquête over kindermishandeling onder huisartsen* Hilversum 1970, NOS-TV.

⁶⁾ Uit de grafiek kan worden afgelezen, hoeveel publikaties er tot een bepaald tijdstip over kindermishandeling verschenen zijn. Stijgt de lijn sterk, dan zijn er in die periode veel publikaties geweest (zoals b.v. in de maanden juli/augustus 1973).

⁷⁾ W. C. Rhodes: *Dreiging en reactie* Samson Uitg. Alphen aan de Rijn 1974.

⁸⁾ In 1977 schijnt er opnieuw belangstelling voor het probleem te ontstaan gezien enkele publikaties, een item op tv en een half december te houden congres.

SOCIOLOGEN IN TRENTO

THEMA'S

Van 20 tot en met 22 oktober 1977 vond in Trento een conferentie plaats die belegd was door het International Research Committee on Mass Communications, een onderdeel van de *International Sociological Association*.

De bijeenkomst was vooral bedoeld als voorbereiding op het wereldkongres voor sociologie, dat in de zomer van 1978 in Uppsala gehouden zal worden. Elihu Katz (Israël), José Vidal-Beneyto (Spanje), Marino Livolsi (Italië), en France Vreg (Joegoslavië), om enkele kopstukken van de club te noemen, hadden twee onderwerpen op de agenda gezet:

1. inventarisatie en vooruitzichten in het massakommunikatieonderzoek, en
2. de verhouding tussen management en creativiteit in massakommunikatie-organisaties.

Voor Uppsala zullen daar nog:

3. massakommunikatie en kulturele verandering, en
4. alternatieven voor massakommunikatie, aan toegevoegd worden.

De ruime interpretatie van de thema's die werd toegestaan bood de circa 40 konferentiedeelnemers wel wat veel gelegenheid tot oeverloze discussie.

Het eerste thema was daar natuurlijk ook naar, het tweede thema is nauwelijks uit de verf gekomen.

Een samenvatting van de ongeveer 25 papers die in Trento ingeleverd werden, waarvan er 12 zijn behandeld, zou een (niet zo boeiend) nummer van *Massa-communicatie* vullen, zodat ik me beperk tot een persoonlijke keuze uit papers en discussie. Omwille van de leesbaarheid veroorloof ik me bovendien een vrije weergave van een en ander.

McQUAIL

"Onze" Denis McQuail (uit Nederland waren er verder Henny, Van Woerkum en ik) beet de spits af met een inleiding die het best waard is om in zijn geheel afgedrukt te worden. Hij signaleert daarin dat, onder andere als gevolg van economische omstandigheden, veel regeringen ertoe neigen zich meer met de massamedia te gaan bemoeien. Helaas heeft het massakommunikatie-onderzoek tot nu toe weinig uitkomsten opgeleverd die bruikbaar zijn bij het ontwerpen en uitvoeren van een media-beleid.

Eén van de redenen voor een actief mediabeleid is dat de massakommunikatie in een land onderhand niet meer opgevat kan worden als een met wat instituties aangekleed communicatieproces tussen enkele individuele zenders en een massa individuele ontvangers. De massakommunikatie (omroep, pers, film) is zelf een omvangrijke en naar functies belangrijke instelling van de moderne samenleving geworden, zoals de pers dat eigenlijk allang was voor het lezende deel van de natie. Modellen van het communicatieproces die opgesteld zijn met de communicatie van persoon tot persoon in het achterhoofd moeten bijgevolg ook maar niet meer op massakommunikatie worden toegepast. McQuail pleit voor een scheiding tussen de studie van "human communication" en die van het verschijnsel massakommunikatie.

Voor de laatstgenoemde tak van wetenschap heeft hij een heel programma klaar liggen, dat in het algemeen meer gericht is op de relaties tussen de verscheidene bij massakommunikatie betrokken groeperingen, instellingen en activiteiten, dan op losse onderdelen van het massakommunikatie-systeem in engere zin. Bijvoorbeeld de verwachtingen die ten aanzien van de diverse massamedia leven in het parlement, het bedrijfsleven, het onderwijs; het beeld dat massakommunikatoren hebben van hun publiek, en hun opvattingen over wat

goed is voor dat publiek; de maatschappelijke rollen waarin het publiek gebruik maakt van aan de massamedia ontleende informatie; het merkwaardige gedrag van radio en televisie wanneer die zich geroepen voelen om nationale rouw of feestelijkheid te vertolken.

Internationaal vergelijkend onderzoek ziet de Amsterdamse hoogleraar uit Southampton bij voorkeur gekonsentreerd op ervaringen met dezelfde, internationaal aangeboden stof: de reacties op Archie Bunker in de Verenigde Staten, Nederland en West Duitsland; het beeld van de EEG in elk van de negen landen; het beleid inzake kabelomroep in diverse landen.

Methodologisch verwacht McQuail het meest van, zeg maar, kwalitatief onderzoek dat een hoge graad van validiteit weet te bereiken. Er is bijvoorbeeld dringend behoefte aan een betere vorm van klassifikatie van tv-programma's. Theoretisch wil hij werken met een "loose framework". Hij moet niets hebben van pogingen, een bepaald paradigma tot dogma te verheffen en verwelkomt bijdragen van welhaast iedere andere discipline.

KATZ

Ook Katz wilde niet met één paradigma, de "uses and gratifications approach", vereenzelvigd worden, hoewel hij de geestelijke vader van de herleving van deze benadering genoemd kan worden. Hij gaf zijn visie op de ontwikkeling van het massakommunikatie-onderzoek. Na een gouden eeuw (1935-1955), waarin sociologen, politicologen en mensen uit de letteren-fakulteit nog samen optrokken om massakommunikatie, de publieke opinie en "popular culture" in onderling verband te bestuderen, kwamen we in een dal terecht, waaruit we nu weer aardig aan het omhoog klauteren zijn. Het verval wijt Katz onder andere aan de vernauwing van de probleemstelling tot het zoeken naar korte termijneffecten op meningen en attitudes. Het moet de Amerikaanse omroepen, die veelal als

opdrachtgevers fungeerden veel gewonnen hebben gedaan dat die effecten nauwelijks gevonden werden. Bij gebrek aan bewijs konden zij zichzelf voortdurend vrijspreken van bijvoorbeeld schuld aan de schijnbaar toenemende gewelddadigheid. Maar al in het begin van de jaren zestig konden mensen buiten de communicatiewetenschap niet meer geloven dat de tv helemaal niets te maken zou hebben met Vietnam en "the eruptions of all the democratic variables: age, sex, class en race" (Katz).

Daaruit kwamen een paar grote onderzoeksopdrachten van overheidszijde voort, waarvan de bekendste die van de Surgeon - General met betrekking tot de geweldsproblematiek was (1 miljoen dollar, rapport gepubliceerd in 1972).

Dit onderzoek heeft de stoot gegeven voor een nieuwe ontwikkeling. Gerbner kwam vanuit het geweldsonderzoek op het lumineuze idee dat de ervaringswereld van veel mensen voor een groot deel door de tv-programma's gevormd wordt, en dat er dan dus verschillen in wereldbeeld moeten bestaan tussen zware en lichte tv-kijkers. En jawel, zware kijkers blijken bijvoorbeeld het aantal politiemannen dat er in de Verenigde Staten rondloopt veel hoger te schatten dan lichte tv-kijkers. Kennelijk zien zij de werkelijkheid door de bril van de met politiemensen, volgestouwde tv-programma's.

Percy Tannenbaum draaide de traditionele vraag van de geweldsproblematiek om. Niet: wat doet tv-geweld de kijker voor schade aan, maar: wat vinden de kijkers nou zo leuk aan tv-geweld? Dit leidde tot een nieuwe theorie, één van de paradepaardjes van de "uses and gratifications" stroming. De door Klapper benadrukte selectiviteit van het publiek voerde ook tot een omkering van de probleemstelling: waardoor laat de kijker/luisteraar/lezer zich leiden bij de selectie die hij uit het aanbod van de media maakt?

Enfin, Katz heeft het allemaal opgeschreven in hoofdstuk 3 van het naar

hem genoemde rapport dat hij aan de BBC uitbracht, en dat nu ook in Hilversum ijverig bestudeerd wordt. Tannenbaum is trouwens door de BBC uitgenodigd om een door Katz voorgesteld onderzoeksproject te gaan uitvoeren. De BBC heeft Kenneth Lamb (voormalig directeur of public affairs) belast met de realisering van het door Katz opgestelde onderzoeksprogramma. Zijn eerste taak is echter het vinden van fondsen.

Nu we toch in de personalia-rubriek beland zijn: de Amerikaan Douglass Cater heeft op verzoek van de oliemagnaat die eigenaar is van *The Observer*, de leiding van dit in moeilijkheden verkerende Engelse zondagsblad op zich genomen. Cater begon als korrespondent in Washington, was daarna adviseur van president Johnson voor de relaties van het Witte Huis met de media, en één van de opstellers van de Public Broadcasting Act van 1967. De laatste jaren was hij directeur van het Aspen Program on Communications and Society, dat een invloedrijke rol speelt in het denken over de betrekkingen tussen overheid en media in de Verenigde Staten.

SILBERMANN

Silbermann, de grauwe eminentie uit Keulen, deelde een kat uit aan de KtK, de commissie die de bondsregering heeft geadviseerd over de toekomst van de telecommunicatie in West-Duitsland.

De commissie heeft volgens Silbermann nauwelijks gekeken naar de sociale aspecten van massakommunikatie en heeft de *behoeften* van de samenleving eenvoudig gelijk gesteld met de *vraag* van de individuele ontvangers naar meer massakommunikatie, terwijl vraag toch meer een begrip is uit de markteconomie.

Silbermann constateert in de moderne samenleving een trend naar individualisme en een zoeken naar persoonlijk contact. Welnu, daar zijn massamedia per definitie niet geschikt voor. Van het ruime media-aanbod wordt door het pu-

bliek dan ook maar losjes gebruik gemaakt: radio luisteren en zelfs tv kijken wordt meestal gedaan als nevenactiviteit naast werken, krant lezen, breien, vrijen, enz. Het antwoord van de media op deze trend ligt volgens Silbermann ook niet in de ontwikkeling van kiestelevisie, teletekst of een beperkt tweerichtingsverkeer.

Waarin dan wel? Daarover was Silbermann uiterst zwijgzaam, maar enkele van de volgende referenten gaven wel een richting aan.

VREG

De probleemstelling van Vreg bijvoorbeeld, uit Ljubljana, sloot goed aan bij de opmerkingen van Silbermann: "How to organize the communications systems in such a way as to make them an instrument by which each person may participate in running social matters, including political, instead of being, as they are all too frequently, an instrument for his alienation".

Het Joegoslavisch antwoord op deze vraag is (uiteraard): door een vorm van kijkers/luisteraars/lezers-zelfbestuur.

Dat is makkelijker gezegd dan gedaan en ze zijn er in Joegoslavië dan ook nog niet uitgekomen als je het mij vraagt.

De nieuwe grondwet introduceert het systeem van afgevaardigden ook in pers en omroep. De omroep zal bestuurd moeten worden door twee Kamers, één met vertegenwoordigers van de werkers in de omroep, de andere bestaande uit afgevaardigden van de gewone burgers, tevens kijkers en luisteraars. De afvaardigingen moeten het onderling eens zien te worden over alle hoofdzaken, want minderheden mogen niet zo maar worden weggestemd. De verhouding tussen de twee Kamers zal te vergelijken zijn met die tussen twee Kamers van een parlement. Als belangrijkste voordeel van de nieuwe bestuursvorm ziet Vreg dat de stroom van politieke informatie nu niet meer alleen van de top naar de basis, maar ook in omgekeerde richting gaat lopen.

De joegoslavische oplossing klinkt in nederlandse oren niet zo revolutionair. Naar de vorm is ons omroepbestel, waar Vreg geen notie van bleek te hebben, zeker zo democratisch. Het zal van de politieke cultuur in Joegoslavië afhangen of ze er daar meer inhoud aan zullen weten te geven.

ITALIË

De italiaanse sprekers neem ik nu maar even samen, omdat er in hetgeen zij te berde brachten één onderwerp was dat mij hogelijk interesseerde: de vrije radiostations, die hier overal als paddestoelen uit de grond schieten.

Giovanni Cesare, uit Milaan, beperkte zich in zijn referaat tot een kritiek op de welhaast industriële wijze waarop radio- en tv-programma's in de grootschalige omroep (de RAI heeft 12.000 medewerkers) geproduceerd worden. Insnoring van de creativiteit, een minimum aan live-programma's, versnipperd en uit zijn verband gerukt nieuws zijn de gevolgen van deze bedrijfsmatige opvatting van de massakommunikatie, evenals een gestoorde relatie met het publiek.

In de discussie gaf hij, op mijn vraag, te kennen niet veel positiefs te zien in het einde van het RAI-monopolie (het monopolie is door een rechterlijke uitspraak in hoogste instantie dd. juni 1976 ongrondwettig verklaard).

Het grote RAI-apparaat staat nog recht overeind, veel van de kleine nieuwe stations weten niets beters te verzinnen dan grote broer na te apen, en tenslotte zijn al veel van de vrije stations in handen van de oude machtsgroeperingen, met name politieke partijen, geraakt.

Luciano Hendel, uit Perugia, onderscheidde de vrije radiostations in drie soorten:

1. de commerciële: hier vind je dezelfde rubriekenindeling (informatie, amusement, cultuur, enz.) als bij de RAI, dezelfde professionele taakopvatting ook, en dezelfde verwachtingen van de kant van het publiek.
2. die van amateurs: de amateurs doen

het voor hun eigen plezier of tijdverdrijf (werklozen!), brengen maar één genre, namelijk amusement, en zijn dan ook zeer geliefd bij het publiek, ondanks de uiterst simpele apparatuur waar ze mee werken. Ze beschouwen zichzelf als alternatief omdat ze alleen bieden wat het publiek graag horen wil.

3. Die van "geëngageerden": dat is, ideologisch gesproken écht alternatieve radio waarin de makers zich inzetten voor bepaalde politieke, sociale of kulturele hervormingen. He-las zijn deze stations het minst populair.

Ook Franco Rositi (Milaan) zag Enzensberger nog geen gelijk krijgen met zijn optimisme over de verspreiding van de communicatiemiddelen (al dacht Enzensberger dan meer aan kopieermachines). Op de eerste plaats zijn het vooral werkloze petit-bourgeois intellectuelen, die zich in het radio-amateurisme uitleven, verder staan de RAI en de internationale bewustzijnsindustrie niet alleen nog overeind, maar dikwijls ook model voor de kleintjes. Tenslotte noemde hij ook weer het inpalmen van de stations door politieke partijen.

Het sneuvelen van het RAI-monopolie schrijft Rositi toe aan een plotselinge ommakeer in 1973/74 in het standpunt van de kleine linkse partijen die van 1968 tot 1975 door de RAI doodgezwegen werden (behalve in verband met politieke gewelddaden), maar om commerciële omroep te weren toch altijd voorstander van het RAI-monopolie gebleven waren. Met behulp van enkele media-ideologen verschaften zij zich na de verkiezingen op wat hardhandige wijze toegang tot de ether. "The legal suppression of the new free radios found an immediate obstacle in the form of a mobilisation that only a political force, even though small, knows how to organise". Maar het is niet een kapitalistische ineenstorting volgens het boekje, en daarom zitten Rositi en andere italiaanse Marxisten met de vraag of het hele verschijnsel als een nieuwe organisatie-

vorm van het kapitalisme veroordeeld moet worden dan wel of het opgevat moet worden als een teken van ontluikende positieve krachten. "We cannot continue to oscillate between the two answers, being moderately critical and moderately satisfied with what we see happening".

Ook niet-Marxisten kunnen met belangstelling uitkijken naar publikatie van het werk van Rossella Savarese, die in Napels en omgeving de relaties tussen de machtsstructuur en de informatievoorziening onderzoekt over de periode 1974 tot en met 1977.

In de zomer van 1974 kreeg Napels een kommunistisch stadsbestuur. In juni 1976 viel de uitspraak van het constitutionele hof over het RAI-monopolie. Sindsdien, dus in 16 maanden tijd, is het aantal vrije radiostations daar gestegen van 40 tot 200. Een betere periode voor zo'n onderzoek kun je niet voorstellen.

Er werd merkwaardig genoeg op de conferentie alleen over vrije radio gepraat. De politieke betekenis van radio is kennelijk veel groter dan die van de zich ook vermenigvuldigende vrije tv-stations. De tv-stations zijn veelal in commerciële handen en onderscheiden zich door een flinke dosis striptease in het programma. Daarover heeft de VARA onlangs een itempje in VARA-Visie uitgezonden.

TOT BESLUIT

Het bovenvermelde paper van Rositi stond geagendeerd onder het thema "Management of Creativity", maar had meer met sociale verandering te maken. De tweede inleiding over dit thema en de enige die echt over managen van creatieve mensen zou gaan, was een afknapper. Tom Burns, een Brit die zijn bolhoed vergeten leek te hebben, liet hoofdstuk 8 van zijn zojuist verschenen boek over: "*The BBC; public institution and private world*" ronddelen en hield er een praatje bij. Niemand is er veel wijzer van geworden, ook de BBC niet, vrees ik.

Toen Katz naar aanleiding van Rositi's paper het nederlandse omroepbestel in de discussie wilde betrekken, bleek niemand daar een voldoende voorstelling van te hebben om erover te kunnen meepraten, ook niet na enige uitleg. Het nederlandse bestel biedt trouwens een mooie gelegenheid voor vergelijkende studies: zeven verschillende omroeporganisaties die allemaal een volledig programma moeten brengen. Besloten werd, om voor Uppsala een inleiding over dit bestel (onder het thema Management en creativiteit) te programmeren. U kent dat al, dus dáárvoor hoeft u niet naar Uppsala.

Kees van der Haak

BOEKBESPREKINGEN

Gerrit Komrij: HOREN, ZIEN EN ZWIJGEN, vreugdetranen over de treurbuis; De Arbeiderspers, Amsterdam 1977, 214 blz., ISBN 90 295 2706 4, f 24,50.

Een synopsis van de televisie-recensies, die Komrij gedurende 1976 schreef in het NRC-Handelsblad. 'Het is een boek geworden waarin de creativiteit en de literatuur wraak nemen op de fantasieloze Gooise Slaappil', vermeldt de flaptekst en inderdaad is het een hoogst merkwaardige aaneenrijging geworden van woede, leedvermaak, medelijden, verveling, irritatie en spot.

Die woede geldt de betweterigheid van de kwismasters, die ons iedere avond tegemoet treden als een kinderjuffrouw haar klasje, milde gaven uitstortend over verbouwereerde kandidaten met een air alsof ze Sinterklaas en de Kerstman in hun persoon verenigen. . . Leedvermaak heeft Komrij om de koude oorlog die de omroepen met elkaar (moeten) voeren; de telefoonnummers worden ons iedere avond in alle toonaarden toegeroepen en ingepompt. Alleen na kinderprogramma's komt er geen propaganda voor de eigen clan (zouden kinderen niet kunnen telefoneren?)

Medelijden bevangt hem als hij het publiek ziet, dan tot elf uur naar het kleurdooisje kijkt en dan massaal de WC doortrekt om in bed te bekomen van een avond, die zo mooi had kunnen zijn. . . Verveling besluipst hem door de eeuwige herhaling van de 'succesformule', die alle avonden op elkaar doet lijken; alleen de gezichten van de omroepsters en de telefoonnummers verschillen nog. . . Irritatie om de belerende 'opinievorming' van de aktualiteitenrubrieken, die allemaal hun eigen ploeg sturen naar de fabriek waar gestaakt wordt. Een twinkeling verschijnt nog slechts in de moede ogen van de presentator, als hij ons met een puntige volzin welterusten (en tot ziens) wenst. Spot. Het is de drijfkracht achter dit boek; felle, bijtende spot, nu eens verwoord in prachtige plastische

beeldtaal, dan weer rauw raspand, maar steeds scherp uithalend naar het medium en haar regenten: ' . . . wanneer de Russen zullen binnenvallen bij Finsterwolde, de Amerikanen bij Den Helder, de Duitsers bij Enschede, de Turken bij Lobith of de Chinezen via een onderaardse gang zullen opduiken uit de Veluwe echoput om zowel de Prins Bernhard-toren als het Julianadal te bezetten, gaan ze op de hollandse tv onverstoorde verder met het winnen van wedstrijden en zielen. . . '

In het voorwoord geeft Komrij een verantwoording voor zijn scherpe aanvallen: 'Televisie is een indringend medium; het vraagt om nieuwe, compromisloze kritiek. De haast lijfelijke opdringerigheid van de tv dient met een niet minder persoonlijke, onverbloemde agressie te worden beantwoord'.

Men kan natuurlijk met Komrij van mening verschillen over deze aanpak (ik doe dat dan ook), maar in elk geval legt hij feilloos de vinger op de wonde wanneer hij uiteenzet wat hem zo mateloos ergert. Hij protesteert tegen het systeem van zoveel zuilen en zuiltjes, die allemaal een totaal-programma moeten verzorgen: dit leidt tot hutspot op de buis ten einde op één avond alles aan bod te laten komen en iedereen tevreden te houden. De coördinatie tussen de beide netten is dikwijls bedroevend, alsmede de planning op langere termijn: nu eens wekenlang geen films en dan twee op één avond, als het even kan tegenover elkaar geprogrammeerd. Het slappe programma tijdens de zomermaanden, bolstaand van herhalingen en flauwiteiten, is een regelrechte belediging voor de kijkers, vindt Komrij. Om een eind hieraan te maken pleit hij - met de VPRO - voor één grote nationale omroep die het algemeen programma moet verzorgen,

aangevuld met geprofileerde uitzendingen van de resterende zendgemachtigden. Evenals de meeste critici heeft Komrij veel lof voor de VPRO met zijn onconventionele programmering; regelrechte bewondering heeft hij voor het simplisme van Koot en Bie, de vernieuwers bij uitstek.

Aan het eind van zijn boek heeft de auteur een 'vergeetregister' opgenomen, waarin bijna alle omroepcoryfeën in alfabetische volgorde de revue passeren; het begint met vader Abraham en eindigt bij de Zangeres zonder naam (de Nederlandse omroep van A tot Z), waarbij Komrij in enkele woorden zijn afschuw

voor de betreffende persoon verwoordt. Dit gedeelte is inderdaad compromisseloos, lijfelijk agressief, maar past in de 'Stelling van Komrij': 'Hoe minder het is, des te meer drukte maken ze erover op de hollandse tv'. Tenslotte nog één citaat uit dit boek, waar je het niet helemaal mee eens hoeft te zijn om het toch de moeite van het lezen waard te vinden: 'De beste manier om ons van de tv te bevrijden is haar belachelijk te maken. We hoeven, ten dien einde, haar programma's slechts nauwkeurig te beschrijven: ze IS zelf al belachelijk'.

N.R.

MASSEN MEDIEN IN ÖSTERREICH, Signitzer (Projectleider), unter Mitarbeit von H. H. Fabris, J. Kemptner, H. Pürer und M. Schmolke. Internationale Publikationen Gesellschaft m.b. H., Wien, 1977.

MATERIALIEN ZU MASSEN MEDIEN IN ÖSTERREICH, Signitzer B. (Projektleiter). Arbeitsberichte des Instituts für Publizistik und Kommunikationstheorie der Universität Salzburg. Heft 4, Salzburg, 1977.

Medewerkers van het Institut für Publizistik und Kommunikationstheorie der Universität Salzburg hebben een onlangs verschenen boekwerk samengesteld waarin een breed overzicht wordt gegeven van de "Lage der Massenmedien in Österreich".

Aanleiding was een bij velen bespeurd onbehagen over het feit dat de vele gegevens over de oosterrijkse massamedia nergens handzaam bijelkaar te vinden waren, aldus prof. Schmolke, de hoogleraar van genoemd Institut, in de inleiding.

In het boek (260 pagina's; later nog aangevuld met een aparte uitgave van nog eens ca. 60 pagina's tabellen), worden achtereenvolgens behandeld:

- kranten en tijdschriften
- radio en tv
- film
- boek
- mediapolitiek
- nieuwe wetsvoorstellen
- de situatie van beroepsuitoefenaars
- nieuwe elektronische media (kabeltv)

- media-onderzoek
- een scenario voor verdergaande beschrijving van de gegevens.

Het is vanuit Nederland moeilijk te beoordelen in hoeverre de samenstellers de oosterrijkse situatie correct hebben beschreven, maar het boek wekt de indruk dat men zeer zorgvuldig is te werk gegaan.

Zo valt met name op dat men zich niet beperkt heeft tot het oplevelen van vele statistieken, maar dat veel werk is gemaakt van het beschrijven van situaties, problematiek, ontwikkelingen, context, enz.

Als voorbeeld het hoofdstuk "Hörfunk und Fernsehen" (32 pag., met 5 schema's en 14 tabellen).

Na een uiteenzetting over de organisatiestructuur van de omroep, volgen economische aspecten (met o.a. de opbrengsten van de reclame-uitzendingen, en overzichten van de jaarlijkse programma-kosten), en gegevens over de programmering van radio en tv.

Een vierde paragraaf is gewijd aan luister- en kijkcijfers: een vrij summier

behandeling van vooral toestelbezit en luister-, resp. kijkdichtheid. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een paragraaf "Techniek" handelend over de (ruim 1000) zendmasten en hun bereik. Interessant is het 7e hoofdstuk waarin een overzicht gegeven wordt van bijdragen in de discussie over mediapolitiek met standpunten en opvattingen van politieke partijen, belangengroeperingen, kerken (i.c. de R.K. kerk) en mediaorganisaties.

KORTE BESPREKING

Onderzoek Lectoraatmarkt; uitkomsten van een enquête betreffende de ontvangst van periodieken, boeken en schriftelijke cursussen.

De Centrale Afdeling Marketing en Kosten van de PTT heeft via de Stichting voor Statistiek een onderzoek gedaan naar de samenstelling van de Nederlandse lectoraatmarkt. Men kwam tot de volgende bevindingen:

TIJDSCHRIFTEN; per jaar komt er ruim 1 miljard maal een tijdschriftexemplaar in huis, per gezin noemt men gemiddeld 8,44 titels. Toppers hierbij zijn de radio/tv-bladen en de dames/familiebladen die resp. in 80% en 75% van de gezinnen komen; samen beslaan ze de helft van de lectoraatmarkt. Apart werd gekeken naar de dag- en nieuwsbladen; per gezin noemt men gemiddeld 1,31 titel, wat bij een verschijningsfrequentie van 250 maal p.j. resulteert in ± 320 exemplaren per gezin per jaar.

Het aantal periodieken per gezin wordt positief beïnvloed door demografische kenmerken als: gezinsgrootte, opleidingsnivo gezinsleden en welstand. Bovendien bestaat er een samenhang met het beroep; de woonplaats speelt een minder belangrijke rol. Dames/familiebladen daarentegen vertonen een negatieve samenhang met opleidingsnivo, welstand en leeftijd.

Het boek sluit af met ruim 50 pagina's voetnoten en verwijzingen zodat degene die bepaalde aspecten verder wil uitdiepen, over het algemeen duidelijke additionele gegevens aantreft.

Kennisgeving van dit boek doet de vraag opwellen of een dergelijk handzaam en uitvoerig overzicht over het Nederlandse medialandschap niet evenzeer wenselijk is.

H. M.

BOEKEN; 4,6 miljoen Nederlanders kopen samen 35 miljoen boeken per jaar, gemiddeld derhalve 8 stuks (studieboeken werden in dit onderzoek buiten beschouwing gelaten). Ook hier bleken gezinsgrootte, leeftijd en welstand een positieve invloed te hebben, evenals het beroep. Er is een grote samenhang tussen tijdschriften kopen en boeken kopen, ook tussen boeken kopen en boeken lenen. 43% van de ondervraagde gezinnen leent boeken uit een bibliotheek; in totaal nemen 4 miljoen Nederlanders jaarlijks 300 miljoen boeken uit een bibliotheek mee naar huis.

SCHRIFTELIJKE CURSUSSEN; per 100 gezinnen worden gemiddeld 7 cursussen gevolgd, waarmee de totale marktomvang kan worden becijferd op ongeveer 300.000. Dit onderzoek vond plaats in juni van dit jaar, toen een aantal cursussen reeds waren beëindigd; het werkelijke aantal ligt derhalve waarschijnlijk hoger.

Het volledige onderzoeksrapport (270 pagina's) en een samenvatting kunnen voor f 1500,— incl. BTW besteld worden bij de Centrale Directie der PTT, Centrale Afdeling Marketing en Kosten, telefoon 070-75 73 26 of 75 73 15.

N. R.

Reclameonderzoek lijkt meer dan andere topics te stuiten op methodologische problemen; zo bleek bijvoorbeeld in een Amerikaans onderzoek het antwoord op een gestelde vraag met maar liefst 20% te variëren, naargelang de formulering veranderde:

Do you agree that advertising takes advantage of *people* by making *them* want things *they* cannot afford?' 61% van de respondenten stemde hiermee in, maar 'slechts' 41% was het eens met: 'Do you agree that advertising takes advantage of *you* by making *you* want things *you* cannot afford?' Voer voor psychologen. . .

Deze en andere relativerende beschouwingen rond dit soort onderzoek vindt men in dit bondig maar overzichtelijk werkdokument. Het gaat in feite om een analytische en vergelijkende studie van 26 Europese en Amerikaanse opiniepeilingen over reclame, gespreid over de periode 1960-1975. Achtereenvolgens komen aan de orde: de plaats van de reclame in de algemene belangstellersfeer van het publiek, specifieke houdingen m.b.t. reclame of specifieke functies

ervan binnen de samenleving, de relatie tussen attitude jegens het reclame-medium en attitude jegens het *produkt* dat aangeprezen wordt, tenslotte enige wensen voor veranderingen in de reclame-aanpak. Deze publikatie beoogt geen volledigheid en nog minder een grondige statistische ontleding; de bedoeling is enkel de voornaamste (gepubliceerde) gegevens te vergelijken en te trachten daaruit enkele algemene trends te distilleren.

De voornaamste trend is die van de toenemende kritiek op de reclame in het algemeen; men pleit voor eerlijker, zakelijker reclame. In 1973 was ruim 50% van de Nederlanders van oordeel, dat dringend maatregelen moeten worden getroffen om de uitwassen van de reclame tegen te gaan. . . weliswaar niet voor henzelf maar voor de overige consumenten!

Bovenstaande publikatie kan worden besteld bij het CeCoWe, K.U. Leuven, E. van Evenstraat 2 A, 3000 Leuven.

N. R.

BINNENGEKOMEN PUBLIKATIES

Aalders, M.

WELZIJN OP SCHRIFT

een poging tot analyse van geschreven welzijnstaal

(serie Werken en Wegen) Dekker & v.d. Vegt

Nijmegen 1977, 68 blz., lit., ISBN 90 255 9866 8, f 14,90

Deschepper, J.

DE SOCIALE COMMUNICATIE IN DE EUROPESE TIJDSCHRIFTEN

bibliografie, Belgisch Instituut voor Voorlichting

Brussel 1976, 31 blz.

Kooyman, A.

DE MARGES VAN EEN LINKS TELEVISIEBELEID

Muiderberg 1977, Coutinho, 164 blz., lit., tab., ISBN 90 6283 507 4, f 19,50

Korsten, drs. A. F. A. en drs. J. A. Kropman

PARTICIPATIE EN POLITIEK

verslag van een onderzoek naar effecten van inspraak bij de streekplanontwikkeling voor Midden-Gelderland, Instituut voor Toegepaste Sociologie

Nijmegen 1977, 604 blz., ill., tab., lit.

SAMENVATTING (99 blz.) apart verkrijgbaar

ONDERZOEK LECTUURMARKT

enquête betreffende de ontvangst van periodieken, boeken en schriftelijke cursussen

PTT, afdeling Marketing en Kosten

Den Haag 1977, 270 blz., bijl., tab., f 1500,— (incl. samenvatting en BTW)

Signitzer, B. et al.

MASSEN MEDIEN IN ÖSTERREICH

Internationale Publikation Gesellschaft m.b. H.

Wien 1977, 260 blz., ill., tab., ISBN 3 85383 101 X

aparte bijlage met tabellen

Sociaal en Cultureel Planbureau

SOCIALE ATLAS VAN DE VROUW

afdeling voorlichting C.R.M.

Den Haag 1977, 231 blz., bijl., ill., tab., lit., ISBN 90 12 01803 X

TREFPUNT 9 en 10

maandblad van C.R.M.

sept./okt. 1977, blz. 315-382

Zuilen, A. J. van

THE LIFE CYCLE OF MAGAZINES

a historical study of the decline and fall of the general interest mass audience magazine in the U.S.A. during the period 1946-1972

Uithoorn 1977, Graduate Press, 202 blz., lit., tab., ISBN 90 6296 041 3

INHOUD JAARGANG 5 1977

ARTIKELEN

Barton, M.

Ervaringen met lokale radio in Engeland (63)

Bie, drs. L. C. W. de

Persvrijheid in de DDR (12)

Hamelink, dr. C.

Reaktie op artikel van Klaver, F. (10)

Hamelink, dr. C.

Internationale orde en internationale communicatie (99)

Hauwermeiren, dr. P. van

De ontwikkeling van Nederlandse leesbaarheidsformules (160)

Hemels, dr. J. M. H. J.

De regionale omroep in het medialandschap (41)

Hendrix, drs. J.

Ondemocratische tendensen in televisieprogramma's (134)

Heuvel, dr. J. H. J. van den

De omroep in een verzuilde maatschappij (201)

Kemme, drs. G. J.

Nawoord Symposium Regionale Omroep (86)

Kersten, D., drs. E. Seydel, dr. O. Wiegman

De gestileerde tandenborstel en de STER-snoeprclame (121)

Klaver, dr. F.

Bewustzijnsindustrie: tegenstromen (2)

Kuypers, mr. P.

Regionale omroep en regionalisatie (74)

Smets, drs. H. J.

Grenzen van de medianota (89)

Smits, drs. R.

Over eenzijdige berichtgeving (182)

SPECIAAL NUMMER

nummer 2 van deze jaargang was geheel gewijd aan het Symposium Regionale Omroep, eind 1976 gehouden te Amsterdam. Opgenomen waren teksten van dr. J. M. H. J. Hemels (41), M. Barton (63), mr. P. Kuypers (74) en drs. G. J. Kemme (86).

ONDERZOEKVERSLAGEN

Sesamstraat (21) D. Kohnstamm en H. Cammaer

Een kinderjournaal (105) O. Wiegman en Th. Snijders

Boek en televisie (108) Studock, CPNB

De Ford-Carter televisiedebatten (189) Harold de Bock

Media en kindermishandeling (226) H. van den Ende, M. Peen en P. d'Anjou.

KRONIEK

- Kinderen en tv in Zweden (193) SR/Newsletter
- Lokale radio Zweden (149) SR/Newsletter
- Rapport commissie Annan (145) Studok/NOS
- Sociologen in Trento (231) C. van der Haak
- Wetenschapsvoorlichting (147) persbericht KNAW

BOEKBESPREKINGEN

- Best, James: Public opinion, micro and macro, Homewood 1973 (G. A. J. van der Rijt, 36)
- Bouwman, H.: Onderwijsrevolutie en permanente educatie, Amsterdam 1975 (G. Westenberg, 114)
- Dirken, J. M.: Leesbaarheid: onderscheiden, opnemen en verwerken, Eindhoven 1976 (D. Bouwhuis, 152)
- Galjaard, J. M.: Verkenning van opening en voorlichting bij 92 gemeenten, Apeldoorn 1976 (G. Tijhuis, 116)
- Gemeente Apeldoorn: Communicatie door voorlichting, Apeldoorn 1977 (G. Tijhuis, 153)
- Grafisch Nederland: Vrijheid van drukpers, Amsterdam 1976 (J. de Wolf, 155)
- Hamelink, C.: Perspectives for public communication, a study of the churches' participation in public communication, Baarn 1975 (J. M. H. J. Hemels, 111)
- Komrij, G.: Horen, zien en zwijgen, vreugdetranen over de treurbuis, Amsterdam 1977 (N. Reijnders, 236)
- Kooyman, A. en M. van Rooy: De potentie van een dwerg, een halve eeuw VPRO, van Spelberg tot Servet, Amsterdam 1976 (J. de Wolf, 33)
- Peelen, G. J.: Van verlossing tot vertrouwen, Baarn 1976 (J. Bardoel, 30)
- Signitzer, et al.: Massenmedien in Österreich, Wien 1977 (H. Manders, 237)
- Sociaal en Cultureel Planbureau: Sociaal en cultureel rapport, Den Haag 1976 (H. Smets, 154)
- K.R.O.: Visies op communicatie, Bilthoven 1975 (W. Goddijn, 153)

KORTE BESPREKINGEN

- Bajetto, mr. M. P.: bewerking van de omroepwet en de wet op de omroepbijdragen, Zwolle 1975 (F. van den Beld, 118)
- Boost, Ch.: Het filmjournaal, kroniek van gemiste kansen, Amsterdam 1975 (G. Trepels, 158)
- Dalton, W. M.: The story of radio Parts I-II-III, London 1975 (G. Trepels, 158)
- Fauconnier, G. et al.: Reclame, begeleiding, verleiding of misleiding, Leuven 1977 (N. Reijnders, 239)
- Onderzoek Lectoraatmarkt, uitkomsten van een enquête betreffende de ontvangst van periodieken, boeken en schriftelijke cursussen, Den Haag 1977 (N. Reijnders, 238)
- Ons boekje open over toegepaste film, dia, video. Amsterdam 1976 (H. Manders, 120)

Populaire literatuur, Amsterdam 1975/2 (N. Reijnders, 119)

Unesco-uitgaven, Paris 1976 (J. Saarloos, 157)

Wenn Ernie mit der Maus in der Kiste rappelt, Frankfurt am Main 1975 (N. Reijnders, 119)

GEGEVENS OVER DE AUTEURS:

Dr. J. H. J. van den Heuvel is werkzaam bij het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk als hoofd van de sector beleidsontwikkeling van de directie Radio, Televisie en Pers.

Dr. K. van der Haan is werkzaam bij de NOS als hoofd van de afdeling Studie en Dokumentatie.

M. Peen studeert sociologie aan de G. U. van Amsterdam.

P. d'Anjou studeert sociologie aan de G. U. van Amsterdam.

drs. H. van den Ende was tot 1 oktober j.l. lector in de sociologie aan de G. U. van Amsterdam.